

Szemle, ismertetések

Morris Halle (1923–2018)

Április másodikán futott körbe a nyelvészek levelező listáin a hír, hogy aznap reggel meghalt „a Halle”. Órákon belül röviden vagy hosszabban sorolta róla szóló emlékeit nyelvészek illusztris sora. Akik nem ismerték személyesen, azoknak is ismerősen cseng a neve a Csomszkihalléból (ami olyan, mint amilyen a szovjetvilág híveinek a Markszengelesz volt). Legismertebb művét ugyanis Noam Chomskyval közösen jegyzi. De erről kicsit később, először röviden összefoglaljuk Halle hosszú életét, és majd főbb könyvei között megemlékezünk erről is.

Morris Halle (Morris Pinkowitz néven) lettországi zsidó családba született 1923. július 23-án. A családjával együtt 1940-ben menekült az Egyesült Államokba. Itt Morris először mérnöknek tanult, majd belépett a hadseregbe, ahonnan 1946-ban szerelt le. A rákövetkező két évben a chicagói egyetemen mester fokozatot szerzett nyelvészetből. Ezt követően a Columbián tanult, Roman Jakobsontól. 1955-ben nősült és szerezte doktori fokozatát a Harvardon. 1951-ben már az MIT tanára és az marad egészen 1996-os nyugdíjba vonulásáig. Háassága még tovább tartott, felesége, Rosamond Thaxter Halle 2011-ben bekövetkezett haláláig. Sok további személyes részletet megtudhatunk Morris Halle életéről fiának, John Hallénak visszaemlékezéseiből (<https://johnhalle.com/morris-halle-1923-2018/>), amit e cikk írásának idején sajnos csak a Wayback Machine-on keresztül sikerült elérni.

Halle ott volt, amikor a fonológia elvetette azt az elképzelést, hogy a fonémák a nyelvi elemzés legkisebb egységei. Tanárával, a már említett, szintén Kelet-Európából, szintén a náciak elől menekülő Roman Jakobsonnal és egy az emberi beszéd akusztikájával foglalkozó svéd mérnökkel, Gunnar Fanttal közösen jegyzi az 1951-es *Preliminaries to speech analysis: The distinctive features and their correlates* című tanulmányt. Ebben bemutatják, hogy a beszédhangok kisebb elemekre, megkülönböztető jegyekre bonthatóak. Egy-egy beszédhang ilyen jegyekből áll, és ezek a jegyek határozzák meg a hangok természetes osztályait. A fonológiai szabályok valójában mindig ezeket a jegyeket manipulálják, nem az egyes hangokat. Ebben az első ilyen jellegű munkában a megkülönböztető jegyeket akusztikai tulajdonságaik alapján határozták meg. A későbbiekben (elsősorban az alább említendő Chomsky és Halléban) ezeket artikulációs tulajdonságokkal váltották fel, és ez maradt a meghatározó hagyomány a 20. század hátralevő részére. Ez több szempontból tévedésnek bizonyult, hiszen tulajdonképpen mindegy, egy-egy hangot milyen szájbeli beállításokkal hoz létre a beszélő, úgyis csak az számít, a hallgató mit hall. Mégis csak a közelmúltban vető-

dött fel az igény, hogy a hangok artikulációs meghatározását elvetve visszatérjünk az akusztikus alapú jegyekhez.

1959-ben jelenik meg a *The sound pattern of Russian: A linguistic and acoustical investigation* című könyve. Ebben Halle rámutat, hogy az orosz esetében bajba kerül a strukturalista fonéma-elképzelés: nem igaz, hogy a kontrasztív fonológiai jegyeknek kivételes szerepük volna. Ahogy a magyarban, az oroszban is regresszív zöngésségi hasonulást találunk a zörejhangok között. Van azonban három zörejhang, amelyek nem állnak szemben zöngésekkel, a [tʃ] mellett nincs [dʒ], a [ts] mellett [dz] és a [x] mellett [ɣ]. Ennek ellenére ezek hárman ugyanúgy részt vesznek a zöngésségi hasonulásban, hasonulnak is és hasonítanak is. Vagyis a zöngésségi hasonulásnak egyrészt működnie kell akkor is, amikor a morfofonémikus szintből – ezt Halle kapcsos zárójelek közé teszi – a fonémák szintje – perjelek között – jön létre, és például egy mögöttes [k]-ból [g] lesz (к земле {k zjemplje} → /g zjemplje/ 'földre'), de akkor is, amikor a fonémák szintjéről haladunk az allofónokéra, mert a fentebb említett három zörejhangot csak itt tehetjük zöngéssé (жечь бы /ʒjetʃ bi/ → [ʒjedʒ bi] 'égne'), hiszen a zöngés változatuk a fonémák között nem fordul elő. Halle tehát azt sugallja, hogy a fonémák szintjétől meg kellene szabadulnunk.

Noam Chomsky 1951-ben találkozott először Morris Halléval, amikor elkísérte a feleségét, Carole-t egy állásinterjúra az MIT modern nyelvek tanszékére. A jelöltnek, ahogy férjének utóbb elmesélte, egy szigorú európai úrral kellett beszélgetnie, aki – mint az talán sejthető – Morris Halle volt (Carole Chomskyt egyébként felvették a tanszékre). A „gyönyörű barátság kezdete” után 17 évvel, 1968-ban, éppen ötven éve jelent meg Chomsky és Halle híres közös műve, a *The sound pattern of English* (röviden SPE). Az angol fonológiát szigorú módszerességgel elemző tanulmány hosszú évtizedekig szinte minden fonológiával foglalkozó mű kálvjául szolgált. A morfofonémikus ábrázolás meglehetősen távol került benne a felszínitől, szinte a helyesírás sugallta képnek felel itt meg. A szerzők ki is mondják, hogy az angol helyesírás egészen pontosan leképezi azt, amit ők a mögöttes, morfofonémikus szintnek tartanak. Tehát például azt állítják, hogy a *hide* [hajd] 'elrejt' és a *hid* [hid] 'elrejtett' magánhangzója mögöttesen „ugyanaz” csak az előbbi hosszú és szabályok sora eltolja, míg végül [aj] lesz belőle. Sok más történeti változást beépít az SPE a fonológiába, többek közt például a veláris zárhangoknak már a kései latinban bekövetkezett „lágylását” (*sulcus* [səlkəs] 'barázda' – *sulci* [səlsaj] 'barázdák') is az angol fonológia részének tekintik. A kritikusainak egyik fő kifogása, hogy ezzel túlságosan elvonttá vált a morfofonémikus ábrázolás, alig van akadálya, hogy bármiből bármit levezessünk. Az ellenérzésekből született a lexikális fonológia, majd az az álláspont, hogy ami a lexikonban történik (például az említett magánhangzó-eltolódás vagy a velárisok lágylása), annak a fonológiához nincs is semmi köze.

Az az elképzelés sem vált be, hogy a megkülönböztető jegyeket egy-egy hang kizárólagos tartozékának látja az elmélet. Így a hasonulás egy jegy értékének lemásolása egy másik hangra, a fentebb emlegetett orosz példán a [z] zöngés jegyének „+” értéke átmásolódik és felülírja az előtte álló [k] zöngés jegy-

nek „-” értékét. Ezzel az a baj, hogy ugyanilyen erővel az is elképzelhető, hogy egy [-zöngés] hang előtt válik egy [-zöngés] hang [+zöngés]-sé, jöllehet ez teljesen valószínűtlen folyamat a természetes nyelvekben. A későbbi modellek ugyanazt a [+zöngés] jegyet vélik megjeleníteni a [k]-n is, ami eredetileg csak a [z]-hez tartozott. Ez már elfogadható magyarázattal szolgál arra, hogy miért csak zöngés hang előtt találunk zöngésedést. Erre a gondolatra épül a 1970-es és 80-as években kifejlesztett autoszegmentális modell, aminek már az 1940-es években voltak előzményei Angliában, de Chomsky mesterének, Zellig Harrisnak az ötletei között Amerikában is, az SPE-ből azonban ez a gondolat kimaradt. A szótagszerkezet beépítését is sokan hiányolták az SPE-féle ábrázolásokba, a rákövetkező két évtizedben komoly elméletek alakultak ki ennek a hiánynak a pótlására is. Azonban mára mintha megint ott tartanánk, hogy a szótagra és részeire való hivatkozást mellőzhetjük az elméletünkben, mert nem ad semmi olyasmit hozzá, amit nélküle is ne tudnánk magyarázni. Vagyis talán mégiscsak Chomskynak és Hallénak van igaza.

Ahogy a mestere, Roman Jakobson, úgy Morris Halle is sokat foglalkozott az emberi beszéd ritmusával. Már említettük, hogy szegmentális szinten több századdal korábban lezajlott, a mai angolban már csak fossziliaként létező folyamatokat kódolt a morfofonémikus ábrázolásokba az SPE. A hangsúlyszabályokkal sem történt ez másképp. Ráadásul az autoszegmentális keretben különösen bajos a nyelv prozódiai szerkezetét egy-egy hanghoz tartozó tulajdonságoknak feltételezni, ahogy azt az SPE teszi. Itt is egy új modell megalkotásához vezetett az ellenérzés. A Jean-Roger Vergnaudval közösen írt, 1987-ben megjelent *An essay on stress* a metrikus fonológia részletes ismertetése után röviden bemutatja az új hangsúly-elmélet működését egy maroknyi nyelven, majd hosszabban az angolon.

Ismerőseinek leírásából kiderül, hogy a tanár és a tudós Halle talán legfontosabb mondata az volt: „Argue with me” (vitatkozz velem!), ne törődj azzal, hogy én a világ egyik legismertebb nyelvészeti tanszékének világhírű professzora vagyok, attól még lehet, hogy neked van igazad. És ez, mint láttuk, valóban előfordult. Mára alaposan megtépázták a *The sound pattern of English*-ben kidolgozott elmélet tekintélyét. A mai napig a fonológiában az új ötletek ismertetése gyakran úgy kezdődik, hogy elmondjuk, az SPE miért nem jó. Azaz Hallével, most már csak a szellemével vitatkozunk. Éppen ezért viszont vitathatatlan, hogy nagy szerepe volt ennek a műnek – és Morris Halle egész munkásságának – abban a fejlődésben, amely a nyelvészetet természettudománnyá – talán megkockáztathatjuk egyszerűbben: tudománnyá – teszi. De ne áltassuk magunkat, Halle (és persze Chomsky) ide vagy oda, még hosszú út áll előttünk.

**Sampsä Holopainen, Petri Kallio és Janne Saarikivi (szerk.):
Verba vagantur. Jorma Koivulehto in memoriam**
Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 2016. (MSFOu. 274) 712 o.

„Helsingin yliopiston germaanisen filologian emeritusprofessori Jorma Koivulehto kuoli kotonaan Helsingissä 23. elokuuta 2014. Häneltä jäivät jälkeen vaimo Marja-Liisa os. Pakarinen yli puolen vuosisadan ajalta, kaksi lasta, neljä lastenlasta sekä puolisen tuhatta lainaetymologiaa.” (Jorma Koivulehto, a helsinki egyetem germán filológiai tanszékének professzor emeritusa 2014. augusztus 23-án hunyt el helsinki otthonában. Felesége, Marja-Liisa Pakarinen, akivel több mint fél évszázadig élt együtt, két gyermek, négy unoka és mintegy félezer jövevényező etimológia maradt utána.)

Igy kezdi Koivulehto tanítványa Petri Kallio az ismertetendő kötethez írt megemlékezést és méltatást (XII–XV l.). Koivulehto 1934-ben született Tampereben, a Helsinki egyetemen tanult, 1983. és 1997. között itt volt a germán filológia professzora. Koivulehto életének és munkásságának ismertetésétől eltekintek, mivel elhunytá után folyóiratunkban is jelent meg róla nekrológ (Riho Grünthal: In memoriam Jorma Koivulehto (1934–2014) NyK 111 (2015): 442–447). Itt még annyit említek meg Kallio írásából, hogy életében utolsó cikke (ez a mostani kötetben is olvasható) 2009-ben jelent meg. Utána felhagyott a kutatómunkával, amiben az is szerepet játszott, hogy takarékosági okokból (!) elvetétek egyetemi dolgozószobáját.

A vaskos kötet (XXIV + 712 lap) három részre osztható: bevezető (I–XXIV), Koivulehto 28+1 cikke (1–463. lap), bibliográfia és szómutatók (464–712. lap). A bevezető rész a Tartalomjegyzékkel kezdődik (V–VI. l.). Ezt követi a szerkesztők előszava (VII–XI. l.), amelyben bemutatják a kötetet, illetve köszönetet mondanak azoknak az intézményeknek és személyeknek, akik hozzájárultak a cikkek újraközléséhez. Kallio méltató írásáról már volt szó. Ezt követően Koivulehto két barátja, Unto Salo régész és Raimo Anttila nyelvész nyilatkozik barátságukról, Jorma természetéről, munkásságáról (XVI–XXIII. l.). A beszélgetéseket Janne Saarikivi jegyezte le. A XXIV. lapon pedig maga Koivulehto mosolyog ránk egy fényképről, amely még ereje teljében ábrázolja.

A könyv tudományos szempontból legfontosabb részét természetesen Koivulehto újraközlött cikkei alkotják. Itt említem meg, hogy 1999-ben, Koivulehto 65. születésnapjára is megjelent egy gyűjteményes kötet Klaas Ph. Ruppel szerkesztésében (Verba mutuata. MSFOu. 237.), amelyik német nyelvű cikkeket tartalmaz. Az ott megjelent írások ebbe a kötetbe természetesen nem kerültek be. A mostani kötetben a tanulmányok a megjelenés időrendjében és eredeti formában (vagyis az eredeti nyomdaképpel) és az eredeti bibliográfiával jelentek meg. Ezért aztán az egész kötetnek nincs saját irodalomjegyzéke. A könnyebb

azonosítás érdekében a szerkesztők a margón közlik az eredeti lapszámot is. Az ismertetésben használt lapszámok természetesen a *Verba vagantur* lapszámai.

Másik előzetes megjegyzésem a fenti +1 jelölésre vonatkozik. A kötet utolsó cikke ugyanis csak részben származik Koivulehtotól. A cikk írója, Petri Kallio elmondja, hogy halála előtt néhány évvel Koivulehto átadott neki egy közel 10 cm vastag kézzel írt papírköteget, amely negyven év alatt keletkezett etimológiai feljegyzéseit tartalmazta. Az nem derül ki, hogy az anyag hány etimológiát tartalmaz. Kallio mindenesetre tizenötöt közöl, egyszerűsített, könnyen áttekinthető formában.

Mielőtt a részletekbe mennénk egy kis statisztika a cikkek nyelvéről: kilenc német nyelvű, egy svéd, egy angol, a többi pedig finn. Ami a tematikát illeti az írássok fele a finn germán jövevényszavaival foglalkozik, nyolc cikk különböző korú indoeurópai, illetve iráni jövevényszavakkal, három pedig a lappba került jövevényekkel. Érdekeséggént említem, hogy ez utóbbiak közül egy (*Alte Lehnwörter meteorologischen Inhalts: lappisch arve 'Regen'*) folyóiratunkban jelent meg: NyK 91 (1990): 168–171. Négy írás a fenti csoportok egyikébe sem sorolható. A tanulmányok felsorolásától és egyenkénti ismertetésétől eltekintek, ehelyett tematikus csoportosításban foglalkozom az itt közölt tanulmányok által felvetett egyes kérdésekkel. A kötet tartalomjegyzéke olvasható a helsinki Finnugor Társaság (Suomalais-ugrilainen seura) honlapján: <https://www.sgr.fi/sust/sust274>.

A fenti kis statisztika és még inkább Koivulehto bibliográfiájának áttekintése azt mutatja, hogy legfontosabb kutatási területét a finn nyelv régi germán jövevényszavai alkották. Vilhelm Thomsen klasszikus műve (*Den gotiske sprogklassen indflydelse på den finske*, 1869) után is sokan foglalkoztak ezzel a témával. Sőt könyvek készültek magának a kutatásnak a történetéről is: A. D. Kylstra *Geschichte der germanisch-finnischen Lehnwortforschung* (1961) és Tette Hofstra *Ostseefinnisch und Germanisch: Frühe Lehnbeziehungen im nördlichen Ostseeraum im Lichte der Forschung seit 1961* (1985). Ez utóbbi, mint Petri Kallio megállapítja (XIV. l.) „keskittyi melkein kokonaan Koivulehdon saavutuksiin” (szinte kizárólag Koivulehto eredményeire koncentrált). Megemlítendő még az utóbbi évtizedek terméséből A. D. Kylstra, Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra és Osmo Nikkilä közös munkája a *Lexikon der Älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen* c. három kötetes etimológiai szótár (1991, 1996, 2012) „jota voidaan hyvin pitää Koivulehdon koulukunnan voimannäytteenä, vaikka hän ei itse siinä mukana ollutkaan” (melyet joggal tarthatunk a Koivulehto-iskola erőpróbájának, még ha ő maga nem is vett benne részt) – írja erről Kallio (XIV. l.).

Mivel több száz, igen régi germán jövevényszó mutatható ki a finnból (és a finnségi nyelvekből), nyelvtörténeti szempontból is fontos kérdés, hogy hol? és mikor? vették át ezeket a szavakat. A hol? kérdésre Koivulehto Kustaa Vilkkuna néprajztudós szavaival válaszol (8. l.): férfiakból álló germán csapatok beköltöz-

tek a közfinn területekre, adót szedtek tőlük és évszázadokig eltartatták magukat az őslakosokkal. Ami az időpontot illeti, korábban Krisztus születésének idejére vagy az azt megelőző évszázadokra gondoltak, de Vilkuna, Unto Salo régész, Koivulehto és mások túl késeinek tartják ezt az időpontot, ők Kr. e. 1500-1000 tájára, vagyis a bronzkorra gondolnak.

Koivulehto egész életében arra törekedett, hogy jövevényszó kutatásaival alátámassza ezt a feltevést. A feladatot a nyelvész számára nehezíti, hogy sem az átadó, sem az átvevő nyelvnek nincsenek régi nyelvemlékei. A germánoknál a legkorábbi gót nyelvemlékek a Kr. u. VI. századból származnak, finn szövegek pedig csak a reformáció után a XVI. század első felében kerültek lejegyzésre. Vagyis mindkét esetben a nyelvtörténeti rekonstrukcióra vagyunk utalva. Az, hogy rekonstrukciókkal dolgozunk, már önmagában bizonytalansági tényező lehet.

Koivulehto első cikke e tárgykörben 1970-ben jelent meg „Suomen *laiva*-sanasta” (a finn *hajó* szóról) (1–6. l.) Miután cáfolja a korábbi etimológiai kísérleteket, felteszi, hogy a finn szó a **flauja*- ’hajó’ germán főnévből származik, amelyben metatézis történt. A metatézist azzal magyarázza, hogy az *-auj*-szekvencia nem fordul elő a finnben. Felhoz továbbá három példát hasonló metatézisre a germán jövevényszavakban. Ezekben azonban jelentéstani problémák vannak, bár szerintem egy ’koponya’ jelentésű szó minden további nélkül származhat egy ’lapos tál, tálca’ jelentésű germán szóból. Van egy olyan eset is, amikor hasonló körülmények között nem történt metatézis. Természetesen nem állítom, hogy Koivulehto etimológiája téves. Csak arra szerettem volna rámutatni, hogy vannak benne bizonytalansági tényezők, tehát talán nem tekinthető germán eredete olyan biztosnak, mint pl. a *kuningas* ’király’ szócé. Azt is meg kell említeni, hogy az új finn etimológiai szótár (SSA) megjegyzés nélkül elfogadja ezt a származtatást.

Következő cikkében (7–15. l.) azt állítja, hogy néhány korai germán jövevényszóban is megtörtént a finn hangtörténetből jól ismert *ti* > *si* változás. Ez azért fontos, mert korábban ilyeneket nem találtak, a balti eredetű szavak között viszont igen. És mindebből azt következtetést vonták le, hogy a balti jövevényszavak régebbiek, mint a germánok.

Egy 1982-ben megjelent cikkében két finn szó eredetével foglalkozik (*Rasia* ja *asia* = ’Doboz és dolog’; 67–86. l.) A *rasia* szót korai ősgermán **randja*- / **randia*- alakból származtatja, amelyet egyetlen svéd nyelvjárási adat: *rände* ’keri = äussere Schicht, Schneekruste, (Birken)rinde (vö. SSA 1: 345)’ alapján rekonstruál. Az ősgermán szó a *rand* ’széle vminek’ főnév származéka lenne. Ahhoz, hogy a mai finn szóhoz eljussunk a következő bonyolult hangfejlődést kell feltennie: **randia*- > fi. **rantia* > **rańcia* > **raćia* > *rasia*; illetve **randja*- > **rantja* > **ratja* > **raćja* > **raćia* > *rasia*. Ezekre a hangváltozásokra nemigen van példa. Miért affrikálódott volna a *t*, amikor a finnre inkább a dezaffrikáció jellemző? Mennyi a valószínűsége ezek után ennek az etimológiának, amelyet az SSA ?-lel, de kommentár nélkül elfogad? Erre a kérdésre per-

sze úgy is reagálhatunk, hogy egy erősen vitatható származtatás is jobb a semminél. Koivulehto előtt ugyanis ezt a szót ismeretlen eredetűnek tartották.

Hasonló a helyzet az *asia* eredetével. Itt a mai svéd *ärende* 'dolog, teendő, kérdés' szóból indul ki. Eljut az össkandináv **uR-andia-* alakig, ezt pedig ősgermán **uz-andia-/uz-andja* alakra vezeti vissza. Ebből aztán az igeikötőt leszámítva szerinte ugyanúgy alakult a szó alakja a finnben, mint az előzőé. Hogy miért az igeikötő nélküli alakot vették át, arra Koivulehtónak két magyarázata is van, vagy volt a szónak az ősgermánban igeikötő nélküli alakja is, vagy a kétnyelvű finnek fölöslegesnek találták az igeikötőt. Úgy gondolom, hogy ebben az esetben a két magyarázat kevesebb mint az egy. Megemlítem még, hogy a finn *asia* szónak van bizonytalan finnugor származtatása is < fu. **at3*. Úgy gondolom, ez sem kevésbé valószínű, mint a germán eredet. Koivulehto megemlíti a finn szó finnugor származtatását és az UEW-ben is van utalás a finnségi szavak esetleges germán eredetére. Az SSA (1: 86) első helyen az *ase-* tö származékának tartja, majd ezt írja: „Rinnastukset etäsukukielin on tulkittava epävarmoiksi, huomioon arvoinen on sen sijaan germ alkuperän mahdollisuus.” (A távoli rokon nyelvi párhuzamok bizonytalanoknak tartandók, figyelemre méltó viszont a germán eredet lehetősége.)

A fenti példák bemutatásával nem akartam azt a látszatot kelteni, mintha a szerző munkássága csupa ilyen bizonytalan etimológiából állna. Hakulinen korszakos jelentőségű művében a régi germán jövevényszavak közé tucatjával kerültek be Koivulehto etimológiai (SKRK 4. kiadás: 357–362) és az SSA-ba is számos szószármaztatása bekerült, annak jeléül, hogy a finn nyelvészek ezeket elfogadhatónak tartják. Néhány példa Koivulehtónak az SSA-ba bekerült germán etimológiáira: *karsia* 'nyes' (lehetséges), *kenno* 'lép, méhsejt', *paula* 'kötél, zsinór' (?-lel), *teuras* 'vágómarha', *hauras* 'törékeny' (Itt Koivulehto etimológiája csak a szócikk irodalmában szerepel.) stb.

Többször is átolvasva a szerző germán jövevényszavakról szóló cikkeit egy vonatkozásban hiányérzetem támadt. Többször is említi ugyan a jövevényszavaknak régebbi és újabb rétegét, de nincs a kötetben egy olyan átfogó és részletes tanulmány, amely rendszerezve tárgyalná a velük kapcsolatos problémákat. Hogy szavaimat pontosabbá tegyem, a *Lainoja ja lainakerrostumia* (Jövevényszavak és -rétegek) (32–66. l.) c. tanulmányban néhány szóval kapcsolatban megemlíti egy-két hangtani kritériumot (54. l.), amelyek alkalmasnak tűnnek a régebbi és újabb réteg elkülönítésére. Tulajdonképpen a halála után megjelent *Die Urheimat der Germanen* (433–455) c. rövid összefoglalásában fejti ki rendszerezve a germán jövevényszavakkal kapcsolatos nézeteit, és sorol fel hat hangtani kritériumot a két réteg elválasztására. Véleménye szerint a jövevényszavak átvétele a Kr.e. 1700–500 közé datált skandináv bronzkorban (nordische Bronze-kultur) történt a Finn-öböl partvidékén. A régebbi réteg a korai közfinnbe (Frühurfinnische) került, a későbbi pedig a lappok kiválása után a közfinnbe

(Späturfinnische). A két alapnyelv határát mások nyomán Kr. e. 1000-re teszi. Ezek a megállapítások az említett dolgozat tulajdonképpeni témája szempontjából azért fontosak, mert ha helytállóak, akkor a germán őshaza nem lehetett mástutt, csak Dél-Skandináviában.

Mielőtt rátérnénk Koivulehtónak az indoeurópai jövevényszavakkal kapcsolatos cikkeire, tegyünk egy kis östörténeti kitérőt. A szerző többször is emlegeti a „folytonossági elméletet”, amelyet Christian Carpelan finn régész emlékkönyvében megjelent cikkében fejt ki: *Arkeologia, kielihistoria ja jatkuvuus-teoria* (Régészet, nyelvtörténet és a folytonossági elmélet; 356–368. l.). Az elmélet lényege, hogy a finnségiek elődei már a korai fésűs kerámia megjelenése (kb. 3900 BC) óta folyamatosan a mai Közép- és Dél-Finnország és Észtország területén élnek. Az elmélet elsősorban a régészekről származik, de általában és kisebb-nagyobb fenntartásokkal a finn nyelvtörténészek is elfogadják. Az elmélet jól illik Koivulehto elképzeléseivel, tehát itt is határozottan elutasítja az elméletet ért bírálatokat.

1983-ban jelent meg az első olyan cikke, amely az indoeurópai jövevényszavakkal foglalkozik: *Suomalaisten maahanmuutto indoeurooppalaisten lainasanojen valossa* (A finnek honfoglalása az indoeurópai jövevényszavak fényében); 87–112. l. Ebben kilenc jövevényszót tárgyal, amelyekről azt állítja, hogy „heijastavat indoeurooppalaisen kantakielen tasoa, mutta joiden siitä huolimatta täytyy l e v i k k i – kriteerin nojalla katsoa lainautuneen lähinnä Baltiassa tai Suomessa...” (az indoeurópai alapnyelv szintjét tükrözik, de amelyeket ennek ellenére az elterjedtségi kritérium alapján a Baltikumban vagy Finnországban kölcsönözöttnek kell tekinteni) (92. l.). Nézzünk erre egy példát: a finn *kylmä* ’hideg’ szónak közismert finn-permi etimológiája van, szabályos megfelelői megvannak az észtenben, lappban, mordvinban, cseremiszenben, votjákban és zürjénben, vagyis az összes finn-permi nyelvben. Koivulehto, bár közli a finnugor megfelelőket is, a litván *geluma* ’erős hideg, fagy’ alapján felteszi, hogy a szó balti (?előbalti) eredetű és egy ’szúr, fáj’ jelentésű, végső soron indoeurópai ige származéka. Mi bizonyítja, hogy a képzett szó már a balti (előbalti) alapnyelvben megvolt, és hogy áll a dolog a jelentéssel? Ez utóbbi kérdés a szerzőt is foglalkoztatta, mint az idézet mutatja: „Vaikka periaatteessa olisi tietenkin mahdollista, että tämä liettuasta tavattava merkitys olisi nuorehko, on yhtä hyvin mahdollista, että se on jo ikivanha – ja tähän juuri viittaa vksm. sana” (Elvben lehetséges, hogy a litvánban jelentkező jelentés későbbi eredetű, de ugyanúgy lehetséges, hogy ősi – és éppen erre utal a korai közfinn szó; 106. l.). Ez a megjegyzés a semmitmondás (vagy ősi vagy nem) és a logikai bukfenc iskola-példája, hiszen azzal vél bizonyítani, amit bizonyítani kellene. Ami a finn szó rokon nyelvi megfelelőit illeti, azokat a szerző könnyedén elintézi: nyugatról keletre vándoroltak, és kész!

De miért is kellene egy finn-permi szónak minden áron jövevényszónak lennie? Koivulehto szerint azért, mert ha nem onomatopoeitikus eredetű, akkor

nem keletkezhettek csak úgy, kell idegen forrásának lenni. Ezt ki is fejti egy másik cikkében (383. l.). Koivulehto nézetéből viszont az következne, hogy szavak spontán keletkezésével a korábbi alapnyelvekben sem számolhatunk!

A fentiekén kívül is szép számban vannak Koivulehtonál olyan szavak, amelyeknek finnugor származtatása is van. Némiképp betekintést nyújt a szerző módszerébe a finn *hyvä* 'jó' szó esete. Az UEW szerint a szó **šenä* alakból származtatható, biztos észti, lapp, mordvin és bizonytalan cseremiszi, votják, zürjén és magyar megfelelőekkel. Koivulehto korai ósíráni **tsiva-* alakból származtatja. Csak-hogy az iráni nyelvekben nyoma sincs az átdó nyelvi alaknak. Az óindban van ugyan egy *sivá-* alakú melléknév 'kegyes, jóakaratú, barátságos, kedves' jelentésben, amelyet különösen istenek jelzőjeként használnak. Ebből a finn szó nem származhat. A problémát azonban a szerző megoldja: „On vaikeata käsittää, että varhaiskantairanissa ei olisi kerran ollut samaa keskeistä erityisestä jumalia kuvaavaa adjektiivia kuin muinaisintiaassa.” (Nehéz megérteni, hogy a korai ósírániban valamikor ne lett volna meg ugyanez a – különösen az istenekre alkalmazott – melléknév; 416. l.) És erre a feltevésre alapozza Koivulehto az etimológiát.

Utolsó példám *Saamen ja suomen 'poro'* (A lapp és a finn 'rénszarvas'; 382–389. l.) c. cikkéből származik. A lapp *boazu* és a finn *poro* szavaknak van uráli, illetve finnugor etimológiája. Az UEW az alapalakot **poča* formában rekonstruálja és finn, lapp, cseremiszi, votják, osztják és vogul, valamint ?-lel egy kamasszi folytatót tüntet fel. Koivulehto ezt is előíráni jövevényszónak tartja, az átdó nyelvi alakot nem rekonstruálja, de hosszan bizonygatja, hogy az átdó nyelvben szóbelseji **-ts-* állt, amelyet finnugor oldalon **-č-* vel helyettesítettek. Az átdó nyelvi jelentés szerinte '(pien)karja, yksityinen kesytetty kotieläin' (aprójszág, egyedi megszeliidített háziállat) volt. Hogy ebből hogyan lett 'rénszarvas', azt nem részletezi. Illetve a jelentések különbségével kapcsolatban azt jegyzi meg, hogy az kulturális és gazdasági okokra vezethető vissza (385. l.).

A kötetben még két nagyobb tanulmány foglalkozik az indoeurópai jövevényszavak kérdésével: *Varhaiset indoeurooppalaiskontaktit: aika ja paikka lainasanojen valossa* (Korai indoeurópai kapcsolatok: idejük és helyük a jövevényszavak fényében; 209–238. l.), illetve *The Earliest Contacts between IE and Uralic Speakers in the Light of Lexical Loans* (277–305. l.). Ezekben egyrészt az eddig is ismert szakirodalomra támaszkodva bemutatja az indoeurópai jövevényszavak kronológiai rétegeit, másrészt számos új etimológiával gyarapítja különösen az árja és iráni eredetű szavak csoportját. Ezekről ezt írja: „Varsinaisia arjalaislainsia on yllättävän paljon, ja nimenomaan niistä monilla on aivan läntinen, jopa vain itämerensuomeen rajoittuva levikki. Tätä on mahdotonta selittää muuten kuin päättelemällä, että arjalaisia/iranilaisia heimoja on jäänyt ”länteen” (Meglepően sok a tulajdonképpeni árja jövevényszó, és éppen ezek közül soknak az elterjedése korlátozódik a balti-finnre. Ezt lehetetlen máshogy magyarázni, mint azzal a következtetéssel, hogy árja/iráni törzsek ma-

radtak „nyugaton”; 233–234. l.) Eléggé meglepő és más oldalról alá nem támasztható feltevés.

Az olvasónak az eddigiek után talán az a benyomása támadt, hogy a recensens elfogultan ítéli meg Koivulehto munkásságát. Hogy ezt a félreértést eloszlassam, hadd mondjam el, hogy általánosságban milyen hatást gyakorolt rám a kötet és szerzője. Először is lenyűgöző hatalmas tudása, mindent tud, mindent elolvasott, aminek írásai témájához a legkisebb köze van. Másodiknak említeném filológiai alaposságát: minden lehetséges adatot, jelentést, hangtörténeti információt összegyűjt, és rendezett formában nyújtja át az olvasónak. Hallatlanul korrekt, az etimológiai ellen szóló esetleges tényeket, adatokat is lelkiismeretesen bemutatja. Végül azt is meg kell említeni, hogy csodálatos alkotó képzelete volt, ami lehetővé tette, hogy első látásra össze nem tartozó szavakat is etimológiai kapcsolatba hozzon egymással. Igaz, fantáziája talán olykor elragadta, lehetővé tette, hogy túlságosan nagyvonalúan kezeljen egyes problémákat. Ezekből az esetekből mutattam be néhányat a fentiekben. Ha feltesszük, hogy Koivulehto korábban említett ötszáz etimológiájának csak a fele bizonyul maradandónak (ez persze nem valószínű), a megmaradtak is olyan mennyiséget jelentenek, amelyre minden etimológus büszke lehetne.

Hadd idézzem végül Petri Kallio méltató sorait a hagyatékban maradt etimológiákat tartalmazó cikkből: „Lopuksi on todettava, että vaikka Koivulehto ehti julkaista parhaan etymologiansa jo elinaikanaan, hän oli etymologina niin omaa luokkaansa, että moni meistä vähäisemmistä etymologeista olisi onnellinen, mikäli koko uransa aikana pääsisi lähelle pelkästään tässä artikkelissa julkaistavien uusvanhojen etymologioiden määrää ja laatua” (Befejezésül meg kell állapítani, hogy Koivulehto ugyan még életében publikálta legjobb etimológiáit, de etimológusként külön osztályt képezett, ezért sokan közülünk kisebb etimológusok közül boldogok lennének, ha egész pályájuk során meg tudnák közelíteni az ebben a cikkben publikálásra kerülő régi-új etimológiák számát és minőségét; 456. l.).

Visszatérve a kötethez el kell még mondanom, hogy Jorma Koivulehto gondosan összeállított bibliográfiája a 464–477. lapokon található. Ebben a szerkesztők – nagyon helyesen – azt is jelzik, ha egy írás a jelen kötetben is közlésre került. Talán nem okozott volna túl sok munkát, ha a Verba mutuata-kötetben való megjelenést is feltüntették volna.

A terjedelmes szómutatót (478–712. l.) többek segítségével Sampsa Holopainen állította össze. A szómutató Koivulehto teljes etimológiai munkásságát felfülbiztositja. Elkészítése heroikus és önfeláldozó munkát követelt, különös tekintettel arra, hogy a szómutatókat nem szokás tudományos teljesítménynek tartani. Néhány számadat, amelyek egyrészt az összeállítás nehézségét, másrészt Koivulehto szerteágazó érdeklődését mutatják: mintegy háromszáz szó képviseli az ősráit és belőle származott másodlagos alapnyelveket (finnugor, finn-permi stb.). A finnugor (balti-finn) nyelvekből mintegy kétezer szó szerepel a szómutatóban, a lappból hétszáz. Ez a szómutató tehát hasznos és szükséges segédeszköz mind-

azok számára, akik etimológizálással, illetve jövevényszó kutatással kívánnak foglalkozni. Koivulehto véleményét akkor is figyelembe kell venni, ha nem mindig tudjuk elfogadni módszereit, vagy nem értünk egyet megállapításaival vagy következtetéseivel.

A szerkesztők hatalmas és fontos munkát végeztek a kötet, a bibliográfia és a szómutatók összeállításával. Méltó emléket állítottak mesterüknek. Közel negyven év termését látjuk itt együtt, és ezzel új dimenziót nyer Jorma Koivulehto személye és munkássága. És remélhetőleg arra ösztönzi a fiatalabb kollégákat, hogy folytassák munkáját.

Rövidítések

SKRK = Hakulinen, Lauri (1979), Suomen kielen rakenne ja kehitys. (Neljäs, korjattu ja lisätty painos.) Otava, Helsinki. (A finn nyelv szerkezete és fejlődése. Negyedik, javított és bővített kiadás.)

SSA 1 = Itkonen, Erkki – Ulla-Maija Kulonen (szerk.) (1992), Suomen sanojen alkupe-
rää. Etymologinen sanakirja 1. Suomalaisen kirjallisuuden seura/Kotimaisten kielten
tutkimuskeskus, Helsinki.

SSA 2 = Kulonen, Ulla-Maija (szerk.) (1995), Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sa-
nakirja 2. Suomalaisen kirjallisuuden seura/Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.

SSA 3 = Kulonen, Ulla-Maija (szerk.) (2000), Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sa-
nakirja 3. Suomalaisen kirjallisuuden seura/Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Hel-
sinki.

UEW = Rédei, Károly (Hrsg.) (1988–1991), Uralisches Etymologisches Wörterbuch. I–
III. Budapest – Wiesbaden.

CSÚCS SÁNDOR

Három keresztyén leány. Az első magyar nyelvű dráma. Közreadja Dömötör Adrienne Balassi Kiadó, Budapest, 2018. 127 o.

Filológiai mélyfúrás. Leginkább ez a megjelölés illik Dömötör Adrienne (és Szentgyörgyi Rudolf) könyvére. Adva van ugyanis egy mindössze 40 oldalra terjedő könyvecske, kézzel írva, bizonytalan időből, kódexnek nevezve (Sándor-kódex). A kódexnek van modern kiadása is, ez Pusztai István nevéhez fűződik (1987). A vegyes tartalmú könyvecske 21. oldalán kezdődik egy történet, mely a 31. oldalon be is fejeződik: a három keresztyén leány hitvallásáról és mártíromságáról szóló történet. Dömötör Adrienne könyve ezt a történetet járja körül.

A könyv négy fő egységből áll. Az első egységben először a 10 oldalnyi szto-
ri korabeli (16. század eleji) kiejtését tükröző szövegátírás olvasható. Mivel a

kódex egyetlen kéz munkája, továbbá mivel helyesírására főként a mellékjeles helyesírás jellemző (amely megkönnyíti a kritikus hangok, leginkább az *ö, ő* és *ü, ű* valószínűleg helyes olvasatát), az átírás híven tükrözi a korabeli kiejtést. Dömötör Adrienne természetesen tudja, hogy egy ilyen, a korabeli ejtést tükröző átírás kényes és veszélyes vállalkozás, ahol a kiejtés elve, a szóelemzés elve és a leírt szöveg egyes sajátosságai ütköznek, s emiatt a közlő egyes megoldásai következetlennek tűnhetnek. Így pl. két egymást követő mondatban szerepel a *tűzben* szó [18. és 39. oldal] kétféle mellékjeles betűvel, s ezt a közlő *tőzben* és *tűzben*-ként írta át, vagyis itt a leírt szóalakot tartotta tiszteletben. Ezzel szemben az ugyanitt szereplő *el aluttak* az átírásban *elaludtak* lesz, az *engecz* az átírásban *engedsz*-ként látható. Az eredetiben *vessetqth*-ként írott szót kijavítva *vessétők*-ként írja (ugyanitt) – vagyis ez esetben a tévesztés kijavítása mellett döntött.

A kiadvány következő részében a történetet tartalmazó Sándor-kódex lapjainak fényképét találjuk, betűhű átírással (24–45. oldalak). Ez a rész megadja a lehetőségét a filológiai elemzésnek és a szövegátírás ellenőrzésének. Szükséges lépés tehát a tudományos szakszerűség érdekében.

Mivel a Sándor-kódex különböző eredetű írások fordítása, a Három körösztýén leány esetében is fontos a latin alapszöveg ismerete. Ezt ugyanis a 10. században Hrosvita Gandeshemensis írta meg *Passio sanctorum virginum Agapis, Chioniae et Hirenae* címen. A következő egységben e szövegnek először a magyar fordítását kapjuk (49–57), majd a kézirat fotómásolata következik a latin szöveg átírásával és filológiai jegyzetekkel (60–79), melyet a latin nyelvű kézirat 1501-es nyomtatott szövegkiadásának fényképe és az eredeti kézirat, illetőleg az első nyomtatott változat közötti eltérések jegyzéke egészít ki (83–91). Ez az egység (49–91) Szentgyörgyi Rudolf munkája. Mire jó ez a sok szempontú aprólékosság – kérdezhetnénk. Elsősorban arra, hogy segítségével összevethessük a magyar nyelvű fordítás és a latin alapszöveg közti különbségeket, megtaláljuk az ismeretlen fordító sajátos megoldásait, kiegészítéseit. Erre Dömötör Adrienne tesz is kísérletet, összehasonlítva a két szöveget, megállapítja a tartalmi azonosságot, de a magyar nyelvű fordítás átdolgozás-jellegét is (103–108).

A kötetet Dömötör Adrienne tanulmánya zárja (95–122), címe: Az első magyar nyelvű dráma. A cím mintegy magában foglalja a szerző álláspontját: valóban drámáról van szó a történetben, még ha dramatizált megjelenítésben esetleg soha nem is adták elő. A tanulmány két részre osztható, az első részében általános bevezetést kapunk a kódexirodalomról, ebben a Sándor-kódex helyéről: tartalmi és formai jellemzőiről, mindarról a problematikáról, ami az írásművet jellemzi. Dömötör Adrienne a vonatkozó szakirodalom alapos ismeretével közli az eltérő feltevéseket a kódex születésének helyéről, arról, hogy mely olvasói rétegnek szánták, s hogy milyen céllal lettek összeválogatva a benne levő olvasmányok. A Három körösztýén leány kapcsán szól annak szerzőjéről, Hrosvita egyéb drámáiról és alkotói elképzeléséről. Arról is, hogy mi volt az oka annak, hogy mintegy fél évezred távlatából egyszer csak fényre kerül a három mártír leány történetének Hrosvita által írt szövege. A megoldást egy humanista, Konrad Celtis (1459–1508) szerepe jelenti, aki megtalálta, majd nyom-

tatásban kiadta 1501-ben Hrosvita írásait, sőt II. Ulászló titkárának vendégeként Budára is ellátogatott. Megvan tehát a közvetítő a latin eredeti mű és a magyar fordítás fél évezrednyi időbeli különbségének áthidalására. Dömötör három kérdést fogalmaz meg, melyekre a tanulmány további részében keres választ: mivel magyarázhatók az eltérések a latin eredeti és a magyar változat között, egy vagy több személy áll-e a fordítás és a részleges átdolgozás mögött, tekinthető-e drámának a magyar nyelvű szöveg (99).

Dömötör Adrienne a magyar szöveg megalkotásának három fázisát feltételezi: először egy korabeli latin nyelvű átdolgozás megalkotását látja valószínűnek, majd a magyar nyelvű fordítást, s végül harmadikként a kódexbe való bemásolást. Az eredeti latin és a magyar nyelvű szöveg különbségeinek egy része is az átdolgozással és ennek magyar területen történő megvalósulásával függhetne össze: a történet indító része ezért helyeződik a török császár udvarába.

A tanulmány következő részének fő kérdése: nevezhetjük-e drámának vagy inkább csak (amint Horváth János írja) „dialogizált legendának” (1931: 178) a Három körösztyén leány történetét. Dömötör Adrienne számba veszi a szakirodalom megállapításait, érveit mind a dráma-jelleg mellett, mind ellenében. Magát a dráma fogalmát többféleképpen foghatjuk fel, a formai jegyek (napjainkban is) gyakran elsikkadnak, a dráma lényegében attól dráma, hogy „szituációkból építkezik, amelyek változása hatással van a szereplők közötti viszonyrendszer egészére, befolyásolva további sorsukat” – írja a szerző (116). Ez a dráma-meghatározás érvényesíthető a középkori legendafeldolgozásokra, melyek a mirákulumnak nevezett misztériumjátékok körébe tartoznak. És ebbe a sorba illeszthető a Három körösztyén leány története is, függetlenül attól, hogy valódi előadása vagy szereplőkre kiosztott felolvasása megtörtént-e vagy sem.

A kötetet egy kétoldalas bevezető nyitja, melynek címe: A könyv témájáról. Ez a bevezető bemutatja, hogy a kötet egyes részei mit tartalmaznak. Talán szerencsésebb lett volna, ha a szerző tanulmányát két részre bontja, és ennek első részét (95–103, mely a kódexnek és a Három körösztyén leánynak a filológiai bemutatását célozza) a kötet bevezetőjeként szerkeszti be. Ebben az esetben az olvasó könnyebben megértené a kötet szövegeinek sorrendjét és elrendezését. Fájón hiányzik továbbá a Sándor-kódex idézett szövegének nyelvtörténeti-dialektológiai elemzése, a szövegnek a korszak magyar nyelvállapotába való behelyezése.

Irodalom

Horváth János (1931), A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Magyar Szemle Társaság, Budapest.

Pusztai István (1987), Sándor-kódex. XVI. század első negyede. A bevezetést és a jegyzeteket írta Pusztai István. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.

HEGEDŰS ATTILA

Kontra Miklós et al.: Szeged nyelve a 21. század elején
Gondolat Kiadó, Budapest, 2016. 295 o.

24 évvel ezelőtt, amikor Szegedre érkezve megkezdtem egyetemi tanulmányaimat, annyit tudtam csak a város nyelvéről, mint amennyit az ország más részein élők általában tudni szoktak: hogy *ő-ző*. Bizonyára így voltak ezzel a kötet szerzői is, akik mindhárman máshonnan kerültek a Szegedi Tudományegyetemre, így nem az ottani dialektus az alapnyelvük. A budapesti Kontra Miklósnak a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú (BUSZI; 1. pl. Kontra – Borbély 2010; Váradi 2003) és a Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat (MNSZV; 1. Kontra [szerk.] 2003) után ez a harmadik nagyszabású magyarországi szociolingvisztikai vállalkozása. Az ajkai születésű Németh Miklós nyelvtörténészként behatóan tanulmányozta a XVIII. századi szegedi írnoki nyelvváltozatot (Németh 2004, 2008), s ennek kapcsán a történeti szociolingvisztika módszertani kérdéseit (l. még pl. Németh 2013). A szintén dunántúli Sinkovics Balázs hasonlóképpen nyelvtörténeti és szociolingvisztikai érdeklődésű. Az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (OTKA) által támogatott „SZÖSZI” (Szögedi Szociolingvisztikai Interjú) projekt interjúkra támaszkodik, mint annak idején a BUSZI; a könyv az interjúk feldolgozásának első eredményeit mutatja be.

A számok nyelvén: a 165 elkészült interjúból 60-at dolgoztak fel (95 óranyi hanganyag), ami a két „szélső” korosztály: a legfiatalabb (15–17 éves diákok) és a legidősebb (60 év fölöttiek) nyelvhasználatának összevetésére nyújt lehetőséget (30-30 interjú). Olyan látszólagosidő-vizsgálatról van tehát szó, amely magában hordozza egy majdani valóságosidő-vizsgálat ígértét is (54. old.; vö. Kontra 2012). Az *ő-zésre* és a tájszavakra összpontosító elemzés az előre sejthető végkövetkeztetésre jut: ezek a nyelvjárási sajátságok visszaszorulóban vannak. Szociolingvisztikai szemmel a népesség összetételének az elmúlt évtizedekben végbement változásait nyomon követve és a megszokott független változókat (életkor, iskolázottság stb.) fölveve a nyelvi attitűdök – a fiatalabbaknál a standard nyelvhasználat színterein tapasztalható negatív megítélés (stigmatizáció), az idősebbeknél a rejtett presztízs – fölfejtésére kell elsősorban törekedni, ez együttesen a mai nyelvi helyzetkép magyarázatának kulcsa. Külön érdekesség, hogy a 60 interjúban a város neve tulajdonnévként vagy melléknevesítve 980-szor fordult elő, s ebből mindössze kb. 8% hangzott *ő*-vel (*Szöged(ön)*, *szögedi(es)*, *szögediesen*) – 68 előfordulás az idősektől, míg csupán 10 a fiataloktól. Sokatmondó adat, bár a tulajdonnevek státusa azért némiképp más, mint a közszavaké – pár évvel ezelőtt, egy tanulmányi kiránduláson az Őrség néhány településén arra lettem figyelmes, hogy adatközlőink közül többen a *Vasvár* változatot használják a nyelvjárási tankönyvek alapján várt *Vassvár* helyett, miközben a *v* minden más esetben zöngésítette az előtte álló zöngétlen zörejhangot a beszédjükben.

Bár, ahogy a szerzők hangsúlyozzák, Szeged nyelvhasználatának átfogó felmérésére a 2010-es évek elejéig nem került sor, Bálint Sándor *Szegedi szótára* (1957), más szegedi tárgyú munkáival együtt, addig is gazdag forrásanyagnak számított, amely – egyetértek a szerzőkkel – újabb (digitalizált) kiadást is megérdemelne, kiegészítve az eltelt bő fél évszázad lexikában bekövetkezett változásainak dokumentálásával. Emellett természetesen a dialektológiai szakirodalom is felvázolja Szeged hagyományos nyelvjárási képét a 19. század 80-as éveitől kezdve, amit a könyv 3. fejezete át is tekint. (Kis esztétikai hiba, hogy a 3. fejezetnek ugyanaz a címe, mint 3.2. és 3.2.3. számú alfejezetének.) Igaz, hogy a város nem volt nevesítve a MNyA. kutatópontjai között, de a közeli Algyő, Tiszasziget, Földeák igen, ahogy Kiskundorozsma is, amely ugyan 1973 óta közigazgatásilag Szegedhez tartozik, ám köztudattan palócos-jászos nyelvjárás-sziget önálló identitástudattal (Szabó 1995; Németh 2017), ezért másképp kell kezelnünk, mint Szeged történeti városrészeit. Eltekintve attól, hogy a MNyA. és általában a magyar nyelvjáráskutatás a tősgyökeres falusi földműves lakosság nyelvére koncentrált, városok csak elvétve és külön magyarázattal szerepeltek a kiválasztott települések között (l. Deme – Imre [szerk.] 1975), tradicionálisan Szegedre is érvényesek a felsorolt környező falvak alapvető hangtani-alaktani vonásai (l. pl. Imre 1971: 343), amelyeket a standarddal/köznnyelvvvel kontrasztba állítva szokás megadni: a már emlegetett és emblematikusnak tartott *ö*-zés, az *ē* megléte (*e*–*ē* fonémaellentét, de az *ö*-zés miatt az *ē* ritkább, kötöttebb előfordulásával), az *l*, *r* (és esetleg a *j*) mássalhangzók nyújtó hatása, sőt zárt szótagban kiesése (*kirabóta*, *püfőte*), *a* és *e* után nemritkán *ā*-t és *ē*-t eredményezve, egyes morféimákban különösképpen (*ollóvā*, *ēfārad*). A nyújtó *-r* utáni *-t* is kiesik az *-ért* ragból (pl. *mié*) és a *mert*-ből (*mē*). A köznnyelvben háromalakú, kereksegi harmóniát is mutató toldalékok kétalakúak: az *-e*-t tartalmazó ajakréses tag hiányzik, helyét az *ö*-ző tölti be (*pénzekhöz*, *helyezkődik*), a *-k* többesjel, az *-m* személyrag, a *-t* tárgyrag, az *-n* határozórag stb. magánhangzós alternánsai közül szintén hiányzik az *e*-s (*viszöm*, *nézök*, *internetöt*, *székön*). A *-hoz/-höz* lehet *-hó/-hő* is, vagy *-hon/-hön* (*-hun/-hün*), a MNyA. alapján nem szokatlan az *ű*-zés, *ú*-zás (*üket*, *kitű*, *házbu*, *Sándoréktű*). Az *és* kötőszó helyett a beszélők kedvelik a *mög*-öt, tagmondatok között az *oszt*-ot is. A tájszavak közül viszonylag ismert a *szárma* ('töltött káposzta'), a *paszúr/paszuly* ('bab'), a *garaboly* ('fonott füles kosár'), a *rica/tányérica* ('napraforgó'), a *gyökér* ('petrezselyemgyökér, fehérrepa') vagy a *gönye* ('vézna, gyenge'). S ez persze nem minden (pl. némi *i*-zés, *ü*-zés is előfordul), de alkalmasint a legfontosabb.

Érdekes egybeesés, hogy Kristóné Fábán Ilona (2014) is a közelmúltban foglalta kötetbe a szegedi és Szeged környéki nyelvhasználat tárgykörében évtizedek óta végzett empirikus kutatásait. P. Lakatos Ilona (2018) összeköti a két mű recenzióját (mondani sem kell, egyik sem csorbítja a másik érdemeit), itt azonban a SZÖSZI-kutatásra fogok koncentrálni, megjegyezve, hogy a lényegesen szélesebb szakirodalmi háttérrel és komplexebb módszertannal dolgozó Kontra – Németh – Sinkovics szerzőhármassal korrekt módon, a megfelelő szöveghelyeken röviden hivatkozik (a született szegedi) Kristóné eredményeire. Ők maguk azt a

módszertani fogást alkalmazták, hogy *ő-ző* fiatal terepmunkásokat – említsük meg a nevüket is: Bagi Anita, Berente Anikó, Csák Luca – küldtek az alanyokhoz, akik megszólalásaikkal szándék szerint inkább „előcsalogatták” a vernakuláris változatot, mintsem elidegenítették attól a kérdezetteket (l. a megfigyelői paradoxon problémáját). Hogy ez a törekvésük a kívánt hatást érte-e el, abban maguk a szerzők sem teljesen biztosak (89. old.). Mindenesetre az vezérelte őket, hogy a standard *e-ző* terepmunkás esetleg implicit módon működésbe hozhatja az *ő-zéssel* kapcsolatos negatív attitűdöt (ha van ilyenje, vagy érzékel ilyet az adatközlő), azaz nem vagy kevésbé lesz *ő-ző* a rögzített anyag, illetőleg aki amúgy sem szokott vagy nem is tud *ő-zni*, azt a dialektusban megszólaló terepmunkás nemigen fogja „rávenni” erre (55. old.). A nem *ő-ző* interjúalanyok között akadtak olyanok, akik nemcsak megsejtették a terepmunkás *ő-zésének* szándékosságát, de szóvá is tették (89. old.), vagyis a módszertani trükk akár átlátszóvá is válhat. Már eddig is élénk visszhangot keltett a nyelvjárásban beszélő terepmunkás ötlete (55. old.), számos érv szól mellette és ellene. Hasznos adalék a vitához az az *e-ző* kontrollinterjú, amelyről Németh, Bagi és Molnár (2016) számol be. Kis Tamás (2017: 196) is idézi a meglepő konklúziót: „az adatközlő nagyjából 5%-kal nagyobb arányban *ő-zött* az *e-ző* terepmunkással beszélgetve, mint az *ő-zővel*. A megkettőzött interjú tehát azt bizonyítja: a terepmunkás *ő-zése/e-zése* nem befolyásolja a várt irányban az adatközlő nyelvhasználatát, sőt kis mértékben ellentétes a hatás” (i. m. 120). Az is lényeges, hogy az *ő-ző* terepmunkás szegedi-e (vö. P. Lakatos 2018: 108), ugyanis nem egységes a „szegedi nagytáj” *ő-zése*: a legtöbbet emlegetett, mert gyakorisága miatt feltűnő különbség talán az, hogy Makón, Hódmezővásárhelyen stb. *sömmi*t, *sönki*t mondanak, Szegeden, Deszken stb. viszont *sëmmi*t, *sënki*t (Bagi Anita és Csák Luca „vásárhelyiek”, Berente Anikó jakabszállási; 72. old.). Néhány alany észre is vette, hogy a terepmunkások nem szegediek. A terepmunka során előfordult váratlan, szélsőséges helyzetek (pl. a hazaérkező feleség féltékenységi jelene, házassági ajánlat) egy része talán kiküszöbölhető lett volna azzal, ha a terepmunkás egy ellenkező nemű munkatárssal együtt keresi fel az adatközlőket.

A kvantitatív szociolingvisztikai vizsgálatok mindig töreksenek a reprezentatív mintavételre. A SZÖSZI esetében ez nem sikerült maradéktalanul: vannak alul- és felülreprezentált életkori csoportok (a 60 év fölötti korosztály és a felsőfokú végzettségűek felülreprezentáltak a mintában), de például a férfi-nő arány megfelel a városon belüli, 2005-ben mért megoszlásnak (45% férfi, 55% nő). A 4. fejezet precízen végigköveti, miért alakultak így a belső mutatók, minden lényeges adatot táblázatba foglalva. Bár a leszűrt tanulságokat valószínűleg nem befolyásolja lényegesen, úgy gondolom, utólag még ki lehetne egyensúlyozni a SZÖSZI-t minden tekintetben további interjúkkal, amennyiben egy-két éven belül elkészülnének (vö. 73. old., utolsó bek.). A szociolingvisztikai interjú módszerének bemutatásánál a nyelvjáráskutatók nyilván szívesen látnának néhány releváns hivatkozást a nyelvjárásgyűjtés módszertani irodalmára is, hiszen sok a hasonlóság (pl. a megfigyelői paradoxon leküzdése, az alapnyelvi változat előhívása, életrajzi adatok, fiatalkori élmények, egyes nyelvi változók külön tesztelé-

se). Ezzel együtt nem véletlenül dicséri P. Lakatos Ilona (2018: 107) azt a kutatói magatartást, hozzáállást, alázatot, amely nem leplezni, bagatellizálni igyekszik a módszertani problémákat és hiányosságokat, hanem részletekbe menően feltárja az összes dilemmát, amellyel a szerzők munkájuk során szembesültek, tisztázva egyúttal az eredmények érvényességi körét és tudományos értékét, megbízhatóságát. Önkritikusan elismerik például, hogy a tájshólista összeállítása nem a legszerencsésebben sikerült (az *elmék* 'elmegek', a *bölcsködik* 'okoskodik' és a *palincs* 'mérleghinta' helyett utólag más szavakat tettek volna rá). Az interjú felépítése jól átgondolt, változatos, informatív (64–72. old.). A riportterés a cipőfűzőteszt nemcsak hasznos, hanem szellemes is. Az ügynökeszt rövidebb változata, ahogy a 69. oldalon leírják, talán kevésbé.

Az *ö*-zésnek a vizsgálat középpontjába állítása egyfelől kínálja magát, közelebbről nézve azonban nem is annyira vitán felül álló. Két példa: (1) A szerzők idézik Péter László (1959: 134) szellemes illusztrációját a hódmezővásárhelyi, makói és szőregi tájshólás eltéréseire: „A szőregi a földreejtett *cserőshnyébű* *éggy szömöt vősz fő*, a makai a *csőreshnyébűl* *éggy szömöt*. A vásárhelyi is *szömöt vősz föl*, s nála a többesszám [sic!] is *szömök*, míg Szőregen és Makón *szömek*. [...] Aki *vétközött*, az Vásárhelyt *vétkös*, Szőregen *vétkes*; ott a *képt* akasszák [sic!] falra, itt a *képet*; ott a *högyöt* nézik a *képrül*, itt a *högyet* a *képrű*” (75. old.). Látható, hogy nemcsak az *e~ö* váltakozásban talál Péter különbséget, hanem az *-l* kiesésében és nyújtó hatásában is (*cserőshnyébű*, *képrű*). (2) Tanulmányos, hogy a lejegyzett diákinterjúban a 12 éves lány (nota bene: ő nem része a SZÖSZI-mintának, hiszen fiatalabb, mint a legalsó, 15–17 éves korcsoport; 42 éves édesanyja született szegedi, a vele készített interjú mellé, esettanulmány készítéséhez vették fel a lányával is az interjút) azt mondja, hogy ő nem „vérbeli szegedi”, „nem *ö-vē*” beszél, miközben nem tudatosul benne, hogy az *ö-vē* mellett sorra produkálja a *rosszú*, *akkó*, *amikó*, *igazábó*, *fagyizóná*, *hídná*, *ējöttiink* nyelvjárási alakokat, amelyek legalább ugyanolyan karakteres jellemzői a szegedi beszédnek, mint az *ö*-zés, csak nincsenek stigmatizálva – talán részben azért, mert az *-l* kiesése más dialektusokban is megszokott (igaz, más hangtani helyzetben) a *zód*, *nyóc*, *kúcs*, *vőgy* stb. szavakban –, s ezáltal észrevétlenebbek, mint az *ö*-zés (a stigmatizálódás esetlegességéről l. Kenesei 2005: 7–8). A lejegyzésről magáról annyit mindenképp el kell mondani, hogy jóval egyszerűbb, elnagyoltabb, mint a hazai dialektológia egyezményes hangjelölési rendszere – jelölik az *ē*-t, az *ā*-t és az *ē*-t, ami a szegedi anyagban elengedhetetlen, de nem jelölik például a félhosszú ejtést vagy a standard hangzónál magasabb, alacsonyabb nyelvválást, pedig egy gyakorlott nyelvjáráskutató – főleg az idősebb korosztály beszédében – talán meghallaná ezeket is a hangfelvételeken. A félhosszú-hosszú különbséget mindenképp jelölném, mert érdekes lehet az *-l*, *-r* nyújtó hatása szempontjából. Arra is kíváncsi lennék, hogy a *jó* ('jó') és a *jó* ('jól') *ó*-ja, az *azé* ('azé') és az *azé* ('azért') *é*-je stb. között van-e hosszúságbeli különbség, azaz kell-e számolnunk a félhosszú és hosszú mellett esetleg extrahosszú magánhangzókkal is.

Kontráék világos hipotéziseket fogalmaznak meg úgy a vizsgált nyelvi változókra, mint az adatközlőkre nézve, és szisztematikusan ellenőrzik ezeket – de nem mindegyiket. Az *ē*-zés és *ö*-zés kapcsolatára vonatkozó hipotézisek és még néhány vélelmezett (egyébként nagyon valószínű) implikációs összefüggés (80–81. old.) tárgyalása elmarad. A ténylegesen vizsgált hipotézisek egyike-másika végül nem igazolódik be, amire mindig megpróbálnak magyarázato(ka)t találni. A fentiek alapján kiegészíteném hipotéziseiket azzal, hogy a nem „gyüttmönt” *e*-ző szegedieknél is hajlamos kiesni és nyújtani az *-l* és az *-r* ott, ahol az *ö*-zőknél szokott. Sarkosan fogalmazva: az *-l*, *-r* kiesése és nyújtó hatása az *ö*-zésnél is stabilabb jellegzetessége a szegedi nyelvjárásnak. Hogy a 15–17 éves korosztály későbbi nyelvi tapasztalatai hogyan alakulnak, nem tudhatjuk, de nem zárhatjuk azért ki, hogy a Szegeden maradók egy része utóbb, elhagyva az iskolát, valamelyest „visszatalál” a szegedi nyelvi gyökerekhez. Ezért is lesz fontos megismerni a két közbülső korosztály adatait. A város és a városrészek sokféle nyelvi áramlata nap mint nap találkozódik a nyelvhasználat különböző szinterein, és a nyelvi attitűdök idővel változhatnak.

A szerzők gondolatmenetüket végig deskriptív mederben tartják, legfőleg a sorok között bujkál (és a terepmunkások viselkedését jellemzi) a nyelvi pluralizmus és vernakularizmus ideológiája (vö. Lanstyák 2009). Megjegyzem, a szélsőségesen standardellenes nyelvi ideológiáknak aligha van szociálpszichológiai realitása, ami a másik végletről, a standardizmusról is elmondható. A nyelvész persze a nyelvi változatosságnak örül – kiváltképp, ha dialektológus vagy szociolingvista. A Szeged városrészeit ábrázoló térképbe (272. old.) több pontatlanság is becsúszott – hogy stílszerűen csak egyet emeljek ki, „Felsőváros” nincs, Fölsőváros van, ahogy másutt a könyvben helyesen szerepel. Egyébként nagyon szimpatikus, hogy a szerzők (majdnem kivétel nélkül) végig az *ö*-ző változatokat használják a standardban is nyelvi változónak tekintett alakpároknál. Kérem, nézzék el, hogy ebben itt nem követtem maradéktalanul őket – az én alapnyelvem ugyanis az abaúji *e*-ző dialektus, amelyben igen „keves” az *ö*, az *ē*-t is Szegeden tanultam meg „mőghallani”, és inkább csak írásban, nyelvésztétikai megfontolásból szoktam rá a „föl”-özésre olyan magánhangzó-környezetben, amely tényleg zavaróan „mekegő”. Odahaza azonban fesztelenül mekegek, és őrzöm a jellegzetes abaúji tájszavakat – mert ez így van rendjén. S ha már a magamfajtákat az *ö*-ző szegediek nyomán „mekegő”-nek nevezi, szelíd iróniával észrevételezem, hogy a könyv mint „nyelvi korpusz” standardon belüli *ö*-ző preferenciája mellett a *-ható(a)k/-hető(e)k* változó nem mindenütt következetes használatát mutatja: talán annak függvényében, melyik fejezet melyik szerző munkája?

Ahogy a szegedi kollégák fogalmaznak, a SZÖSZI-korpusz „adatainak teljes nyelvtudományi földolgozása évtizedekre feladatot kínálhat a nyelvészeknek” (53. old.). Már is látszik, hogy az interjúk milyen széles körű nyelvészeti feldolgozásra alkalmasak: elég belepillantani a MNyj. 2017. évi kötetébe, valamint a közelmúltbeli élőnyelvi és dialektológiai konferenciák anyagába. Pragmatika-kutatóként a kontextusnak a nyelvi választásokra gyakorolt befolyására (vö.

Molnár – Sinkovics 2015), valamint a nyelvhasználóknak az ő-zéssel összefüggő nyelvi énmegjelenítési/arculatmegmunkálási törekvéseire fókuszálnék (vö. Nemesei 2011/2016). A könyv ékes bizonyítéka annak, hogy a szociolingvisztikai és a dialektológiai szemlélet, módszertan és elmélet nem egymás riválisa, hanem szerves kiegészítője az élőnyelv kutatásában. Könnyen befogadható, sallangmentes nyelvezete a szakmán kívüli közönség számára is élvezhetővé teszi olvasását. Kíváncsinos lenne, hogy a különlegességeket is tartalmazó Szeged Nyelve Hangarchívum 400 órányi anyaga szabadon hozzáférhetővé váljon valamilyen adathordozón, mint ahogy a még mindig, ez esetben is alapvető forrásmunkának számító MNyA. digitalizált változatát szükséges volna minél rövidebb időn belül bárki számára könnyen elérhetővé tenni, mégpedig a legméltóbb helyen, felhasználóbarát változatban. S ezután következhet – mert már nagyon időszerű – az új nyelvatlasz és a (nagy)városi dialektológiai-szociolingvisztikai kutatások folytatása.

Irodalom

- Bálint Sándor (1957), Szegedi szótár I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Deme László – Imre Samu (szerk.) (1975), A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Imre Samu (1971), A mai magyar nyelvjárások rendszere. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kenesei István (2005), A nyelvelmélettől a nyelv művelésig. A nyelvészet egységéről és változatosságáról. Magyar Nyelvőr 129: 1–12.
- Kis Tamás (2017), Kontra Miklós – Németh Miklós – Sinkovics Balázs: Szeged nyelve a 21. század elején. Budapest, Gondolat Kiadó, 2016. (296 oldal). Magyar Nyelvjárások 55: 191–198.
- Kontra Miklós (szerk.) (2003), Nyelv és társadalom a rendszerváltáskori Magyarországon. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kontra Miklós (2012), Mai magyar nyelvi változások (látszólagos- és valóságos idő-vizsgálatok). NyK 108: 357–380.
- Kontra Miklós – Borbély Ildikó (2010), A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú (BUSZI-2) egydimenziós tesztadatai. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Kristóné Fábián Ilona (2014), A szegedi nyelvhasználat az ezredfordulón. JATEPress, Szeged.
- P. Lakatos Ilona (2018), Két könyv Szeged nyelvéről. Magyar Nyelv 114: 102–110.
- Lanstyák István (2009), Nyelvi ideológiák és filozófiák. Fórum Társadalomtudományi Szemle 11: 27–44.
- Molnár Mária – Sinkovics Balázs (2015), Nyelvjárás a nyilvános térben – Egy közéleti szereplő beszédeinek nyelvjárásiassága. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.), Nyelvelmélet és dialektológia 3. Szent István Társulat, Budapest–Piliscsaba. 211–222.
- MNyA. = Deme László – Imre Samu (szerk.) (1968–1977), A magyar nyelvjárások atlasza I–VI. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Nemesi Attila László (2011/2016), Benyomáskeltési stratégiák, énmegjelenítési taktikák. In: uő, *Nyelv, nyelvhasználat, kommunikáció. Hét tanulmány*. Loisir Kiadó, Budapest. 91–134.
- Németh Miklós (2004), *Nyelvjárás, beszélt nyelv és spontán sztenderdizációs törekvések a XVIII. századi szegedi írnoki nyelvhasználatban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Németh Miklós (2008), *Nyelvi változás és váltakozás társadalmi és műveltségi tényezők tükrében. Nyelvi változók a XVIII. században*. SZTE Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged.
- Németh Miklós (2013), *Történeti szociolingvisztika – három évtized mérlege*. In: Kontra Miklós – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.), *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában*. Gondolat Kiadó, Budapest. 304–323.
- Németh Miklós (2017), *Egy nagyvárosba olvadt nyelvjárássziget: Szeged-Kiskundorozsma*. Magyar Nyelvjárások 55: 51–61.
- Németh Miklós – Bagi Anita – Molnár Mária (2016), *Létezik-e olyan, hogy „az adatközlő nyelvhasználat”? In: Kozmács István – Vančo Ildikó (szerk.), Sztenderd – nem sztenderd. Variációk egy nyelv változataira. Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia (Nyitra, 2014. szeptember 18–20.) előadásaiból. 1. Antológia Kiadó, Lakitelek. 117–127.*
- Péter László (1959), *Az ő-zés kérdéséhez*. Magyar Nyelvjárások 1: 118–135.
- Szabó József (1995), *A dorozsmai nyelvjárás*. In: Kövér Lajos – Tóth Sándor László (szerk.), *Kiskundorozsma. Tanulmányok*. Somogyi Könyvtár, Szeged. 540–573.
- Váradi Tamás (2003), *A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú*. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 339–359.

NEMESI ATTILA LÁSZLÓ

Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): Nyelvtan
Osiris Kiadó, Budapest, 2017. 1152 o.

Közel másfél évtized távlatából immár kijelenthető, hogy a DiAGram Funkcionális nyelvészeti műhely 2005-ös megalakulása egyszerre volt jele és előmozdítója egy új szemlélet megerősödésének a magyar nyelvtudományban. Az ELTE-n létrejött műhely – amely az aktuális célkitűzéseknek megfelelően hol szűkebb, hol szélesebb körben működik – szellemi közegéből az utóbbi években számos elméleti (l. Tolcsvai Nagy – Ladányi szerk. 2008) és leíró jellegű (l. Keszler – Tátrai szerk. 2009; Tolcsvai Nagy – Tátrai szerk. 2012) tanulmánykötet látott napvilágot, miközben tagjai kézikönyveket, „bevezetéseket” jelentettek meg (Tátrai 2011; Tolcsvai Nagy 2013). Az Osiris Nyelvtan (ahogy a kötet önmagára hivatkozik), amely szerzőit és lektorait tekintve elsősorban a műhely szűkebb körének munkája, nem csupán a nemzetközi funkcionális irányzatok elméleti és módszertani apparátusának alkalmazása, hanem kritikus feldolgozása és magyar

nyelvre való kidolgozása. Jelen írás a kötet vázlatos bemutatásán túl elsősorban azt vizsgálja, hogy az Osiris Nyelvtan megközelítése a kötet tanúsága szerint mennyiben lehet képes új eredményeket hozni a magyar nyelvészetben, továbbá, hogy az egyes fejezetekben (Bevezetés, Hangtan, Jelentés, Alaktan, Mondattan, Pragmatika) a potencialitáson túlmenően mennyire sikerült valóban új eredményeket kidolgozni; végezetül pedig, hogy mennyire sikerült a szerzőknek elérniük a kitűzött szakmai célokat a belső összhang tekintetében.

Mindenekelőtt érdemes körvonaloznunk ezt a korábbi magyar grammatikákra nem vagy csupán részlegesen jellemző megközelítést (vö. Hegedűs 2004), amit a kötet végig következetesen igyekszik érvényesíteni. Az Osiris Nyelvtan már az Előszóban hangsúlyozza erős nyelvelméleti elkötelezettségét, a formalizmussal szemben képviselt funkcionálizmust: „Az ember nyelvi képességének e felfogás szerint nem az a lényege, hogy szerkezetileg jól formált, grammatikailag hibátlan mondatokat tudunk előállítani, hanem hogy képesek vagyunk saját figyelmi és értelmezői tevékenységünket másokéval összehangolni, nyelvi szimbólumok segítségével komplex jelentéseket létrehozni, mégpedig mindig valamilyen beszédhelyzetben, meghatározott nyelvhasználati körülmények között” (20. oldal). A kötet – leíró nyelvtanoktól kissé szokatlan módon – a nyelvi megismerésre vonatkozó elméleti háttérfeltevéseit újra és újra deklarálja, ami annyiban korántsem meglepő, hogy olyan nyelvészeti irányzatokra épül, amelyek nyelvtudománytörténetileg részben a formális/generatív modellekkel szemben, azok alternatívájaként jelentkeztek. Ezen funkcionális irányzatok közös alapvetése forma és jelentés, rendszer és használat, nyelvi tudás és világról való tudás lényegi összetartozása; a rendszer a használatból absztrahálódik, és egyézersmind vezérli és szankcionálja is a használatot. Az Osiris Nyelvtanban a funkcionális modellek közül leginkább a kognitív nyelvészeti irányzatok elméleti kerete érvényesül, ami egyúttal magával vonja a kötet interdiszciplináris beágyazottságát, a kognitív tudományon belül pedig a modularizmussal szemben képviselt holizmust, amely szerint a nyelvtudás nem csupán a megismerés része, de nem is választható el az elmeműködés egyéb aspektusaitól, azokkal egységes, összefüggő rendszert alkot. A holizmus diszciplináris vonatkozásában (szemben az ún. „kis modularitással”) a nyelv nem elemek (lexikon) és azokon alkalmazott szabályok (grammatika) halmaza, hanem olyan kognitív szokásrendszer, amelyben a nyelvi egységek hálózatosan felépülő, aktiválható sémákba szerveződnek. Kiemelendő, hogy e keretben a kötet felépítését is meghatározó hagyományos részdiszciplinák nem modulokként vagy szintekként értelmeződnek, hanem a grammatikai kontinuumon éles határokkal nem rendelkező nyelvtudományi perspektívákként, amelyek a nyelvi tudásunk különböző (hangtani, alaktani stb.) aspektusainak megragadására irányulnak – más kérdés, hogy mindezt az Osiris Nyelvtan nem teszi explicitté, az egyes részdiszciplinákra egyszerűen mint a nyelvtani leírás fő területeire hivatkozik. Ebben minden bizonnyal közrejátszik a kötet nyelvleírási tradíciókhoz fűződő hangsúlyozottan erős viszonya, aminek eredményeképpen már maga a kötet címe (Nyelvtan) és felépítése is (Hangtan –

Jelentéstan – Alaktan – Mondattan – Pragmatika) a hagyomány és a gyökeres szemléletváltás szintézisét hirdeti.

1. Bevezetés A fejezetek nyelvre és megismerésre vonatkozó elméleti háttérfeltevéseit a Bevezetés tárgyalja. A Tolcsvai Nagy Gábor által írt fejezet egyik célkitűzése az Osiris Nyelvtan általános jellemzőinek ismertetése. A felsorolást lényegében néhány egymással is összefüggő elv szervezi: a prototípuselv, azaz a központi elemekre való fókuszálás mellett a nyelvi dinamizmus egyik legfontosabb megnyilvánulásaként értelmezett variabilitás és folyamatos változás beépítése a modellekbe; a sémaelvűség, azaz az elvont mintázatokból valószínűségi alapon, tendenciaszerűen kiemelkedő nyelvi szerkezetek mellett az ugyancsak valamilyen motiváltság révén kevésbé szabályszerű, „rendhagyó” és/vagy „újító” megvalósulások rendszerszerű értelmezése, egyúttal a szabálynak való alávetettség helyett a szociokulturálisan meghatározott adekvátság hangsúlyozása; a hálózatelvűség, azaz a sémák és elemek egymással való különböző mértékű alaki és funkcionális összefüggéseinek kutatása; a jelentésközpontúság, vagyis annak szem előtt tartása, hogy az adott szerkezet miként járul hozzá a jelentésközléshez, megismeréshez; és nem utolsósorban a használatalapúság, aminek velejárójaként az Osiris Nyelvtan elsősorban korpuszadatokra támaszkodik. Ezen elvekből adódóan a nyelvtan a különböző megvalósulásokat, nyelvi adatokat nem idealizálja. Természetesen fontos része a módszertannak a nyelvi adatokból történő általánosítás, maga a leírás is általában a prototipikus jelenségekből indul ki, az általánosítás azonban soha nem lehet abszolút vagy a teljesség igényével megfogalmazott leegyszerűsítés. Módszertana nem tisztán deduktív, lényege az elméleti megfontolások, modellezési eljárások és az adatok folyamatos egymásra vonatkoztatásában rejlik, azaz „az elmélet és az empiria kölcsönviszonyát érvényesíti” (24. oldal).

A Bevezetés mindössze 48 oldalán olvasható a társas-kognitív szemlélet legáltalánosabb értelemben vett, legtagabb összefüggésbe helyezett nyelvelméleti modellje is. Az emberi kommunikáció triadikus modelljének legfontosabb tényezői egyrészt az interszubsztívitás, amelynek értelmében a beszélő és a hallgató összehangolják megismerő tevékenységüket, közösen hozzák létre a kommunikációs folyamatot, másrészt pedig a figyelemirányítás, minthogy a közös figyelmi jelenetben a beszélő nyelvi szimbólumokkal a hallgató figyelmét egy referenciális jelenetre irányítja. Mindennek közege a szöveg- vagy diskurzuszvilág és a legtagabb értelemben vett kontextuális tényezők (tér- és időviszonyok, interperszonális viszonyok, mentális állapotok stb.). A modell alapvetésének tekinthető tehát, hogy a nyelvi kifejezések az emberek komplex együttműködő tevékenysége által meghatározottak, a nyelvi megismerésnek diszkurzív alapjai vannak. Jellemző – és egyúttal nyelvtanoktól meglehetősen szokatlan –, hogy az első nyelvi példa a kötetben egy szituációba ágyazott párbeszéd két fordulója, amit a szerző a figyelemirányítás szempontjából elemez. A Bevezetés arra is felhívja a figyelmet, hogy a referenciális jelenetnek nincs köze a logikai

jelentésfogalomhoz, a beszélő és a hallgató a figyelmi jelenetben mindenekelőtt konceptualizálók – tapasztalati alapon ugyan, de a nyelvi kifejezések lényegüket tekintve fogalmi tartalmakat konstruálnak a figyelemirányítás során, tehát a nyelvhasználók a valóságot nem nyelvi eszközökkel tükrözik, hanem a nyelv közegében fogalmilag feldolgozzák és megalkotják. A jelenetek elemző megértésének, konstruálásának több módoszata van. A Bevezetés e módoszatok pszichológiai meghatározottságára koncentrál, azaz arra, hogy az elmeműködés általános jellemzői (absztrakció, séma, kategorizáció, profilálás, feltűnőség, perspektíva-váltság) milyen tudásszerkezeteket és jelentésképzési dinamizmusokat feltételeznek. A mentális képességek azonban végső soron nyilvánvalóan környezeti és biológiai tényezők összejátékából alakulnak ki, ezért e tényezők összességét a nyelvi megismerés testesült, fiziológiai alapjainak nevezik.

A Bevezetés külön-külön és egymással összefüggésben is tárgyalja a nyelv diszkurzív és fiziológiai alapjait. A szakirodalmi hivatkozások száma (lábjegyzetben 184 szakirodalmi hivatkozás szerepel) is arról tanúskodik, hogy roppant mélységű elméleti apparátust mozgósít, vagyis először vetődik fel a kérdés az egész kötetre vonatkozóan, hogy kiknek is szól valójában. A Bevezetés a tudományos teljesítmény tekintetében rendkívüli perspektívát nyit és egyszersmind komoly követelményeket támaszt az olvasóval szemben. Az Előszó tanúsága szerint az Osiris Nyelvtan a beszélőkhöz kívánja közel hozni a nyelvet, ami a szerkezetek funkcionális, kommunikációs helyzet felőli megközelítésében valóban megnyilvánul. Tény azonban, hogy mind a holizusból fakadó interdiszciplináris beágyazottsága, mind a nem bevezetett, hanem máris részben újraértelmezett nyelvészeti terminusok (pl. alany, ige) használata megnehezítheti a Bevezetés befogadását a nem nyelvész képzettségű olvasók számára. Ahogy a viszonylag gyakori negatív megfogalmazás is érzékelteti, a kötet nem titkoltan új nyelv- és nyelvtudományszemléletet kíván meg. E vállalkozás, miszerint a kötet „a nyelvtudományban korábban is alkalmazott kategóriákat megvizsgálja és koherensen újraértelmezi” (25. oldal), különösen nagy kihívás, hiszen feltételezi az olvasók részéről az egyes terminusok hagyományos értelmezésének ismeretét. Összességében a Bevezetés tehát nem csupán egyfajta „megértés-ösvény” a kötet többi fejezetéhez, de az egyes fejezetek is visszavezetnek hozzá.

2. Hangtan A Markó Alexandra által írt második, Hangtan című fejezet legalább három olyan jellemzővel bír, amelyek révén az Osiris Nyelvtan máris jelentősen eltér a korábbi leíró jellegű magyar grammatikáktól: 1) a fonológia és a fonetika egyaránt részét képezi (sőt, utóbbi a dominánsabb); 2) az első „nagy” fejezet (vö. ÚMNY. 2003); 3) illetve, egyáltalán szerepel a nyelvtanban (vö. Mgr. 2017). A második és harmadik jellemző egyértelmű metatudományos állásfoglalás a tekintetben, hogy a hangtan nem csupán szerves része a nyelvtannak, de a kötet élén való szerepeltetése azt is jelzi, hogy egyik hagyományos leírási tartománynak (pl. mondattan) sincs primátusa vele szemben. Kétségtelenül az első jellemző veti föl a legfontosabb kérdéseket, amelyekre a fejezet igen

meggyőző válaszokat ad elsősorban a fonetika és a fonológia viszonyrendszerének dinamikus értelmezésével.

Már az első bekezdésében olvashatunk a fonetika és a fonológia hangtani leíráson belüli érvényességi körének meghatározásáról: egészen általánosan a fonetika a beszédhangzás akusztikai, artikulációs és percepciós aspektusának kísérleti módszerekkel történő kutatásaként értelmeződik, míg a fonológia a hangzás elméleti reprezentációjának kutatásaként. E meghatározás feltehetően bármilyen nyelvtenban megállja a helyét, az azonban már korántsem egyértelmű, hogy milyen viszonyban van egymással a két terület, vannak-e egyáltalán közös ügyeik.¹ E viszony dinamizmusa először a beszédhang és a fonéma terminusának korántsem dichotomikus, sőt még csak nem is éles megkülönböztetésével válik egyértelművé: mindkettő a beszéd szegmentális aspektusához kötődő, elvonatkoztatott séma, előbbi a folyamatos beszédből absztrahált „prototipikus artikulációs-akusztikai-percepciós konfiguráció” (76. o), ahol az absztrakció alapja az, hogy a nyelvi hangzás egyes részeit bizonyos – a folyamatos beszédben természetesen tökéletesen soha nem megvalósuló – tulajdonságok és működési elvek kötik össze; míg a fonéma a beszédhangokból absztrahált, tehát azoknál is magasabb szinten elvonatkoztatott séma, azonos szerepű beszédhangok funkcionális kategóriája, amelyeknek funkcionalitása elsősorban a minimális párokban megfigyelhető jelentés-megkülönböztető szerepükből fakad. A nyelvhasználóknak tehát fizikai természetű, fiziológiai képességek által meghatározott artikulációs és percepciós beszédtapasztalataik vannak, amelyekkel az (artikulációs, akusztikai, percepciós) fonetika foglalkozik, a fonológia pedig azt kutatja, e tapasztalatok hogyan épülnek be a nyelvi tudásba. A fejezet során a fonetika és a fonológia, a beszédhang és a fonéma értelmezése kellőképpen redundáns módon újra és újra előkerül, és egészen nyilvánvalóvá válik, hogy az Osiris Nyelvten a nyelvet nem pusztán mint tudást közelíti meg, de annak bemutatására is nagy figyelmet fordít, hogy mik ennek a tudásnak az – ebben a fejezetben elsősorban fiziológiai – alapjai.

A fonetikai stúdiumokba bevezető alfejezetek az akusztikum és a percepció közötti összefüggés kvantális jellegének hangsúlyozásával mutatnak a reprezentációs szint felé, ahol már a beszéd szegmentális és szuprasegmentális aspektusa is szimbolikusan értelmeződik. Az ezt tárgyaló alfejezetek (6. A beszédhangzás reprezentációja: A beszéd prozódiaja, 7. A beszédhangzás reprezentációja: a beszéd szegmentális szerkezete) tekinthetők a Hangtan valódi tétjének. Nem hagyományos fonológiai fejezetekről van ugyanis szó, a reprezentáció leírása az akusztikumra, az artikulációra és a percepcióra épül. A prozódiai jelenségek kapcsán a szerző megállapítja és számos fonetikai kiindulású kísérlettel alátámasztja, hogy mindenekelőtt a feldolgozáshoz köthető nyelvi reprezentációk,

¹ L. az Új magyar nyelvten Siptár Péter által írt, lényegében fonológiai meghatározottságú Hangtan fejezetében az erre a kérdésre adandó válasz nemleges, a szerző felfogásában a fonetika és a fonológia közötti viszony az éretn és a közgazdaságtan közötti viszonyhoz hasonló.

amelyek részben függetlenek az akusztikai ingertől. A beszédhangok reprezentációjának bemutatása ugyancsak fonetikai háttérük felől történik. A magánhangzók és mássalhangzók közötti fokozati, prototípusalapú különbség hangsúlyozása később a fonológiai reprezentációk, a szótagok tárgyalásánál is fontos szerepet kap, l. „A /r/ magánhangzószerű voltát több nyelv kihasználja, ahol a pergőhang szótagmaghelyzetbe kerülhet” (195. oldal). Az első, magyar hangrendszerre vonatkozó táblázat (173. oldal) a köznyelvi beszédben elhangzó mássalhangzókat veszi számba fonetikai szinten, erre épül a magánhangzó és mássalhangzó fonémák absztrakt tulajdonságainak bemutatása (185. és 191. oldal). A magyar fonológiai rendszer kapcsán megjegyzendő, hogy a szerző Siptár (1994/2016) nyomán elveti a dz fonémaszintű értelmezését. Alapvető szemléleti különbség ugyanakkor, hogy a hagyományos fonológiai jelenségeket nem szabályvűen közelíti meg a fejezet, nem a jelenségek háttérében meghúzódó szabályokat feltételez, hanem olyan mintázatokat térképez fel, amelyeket a beszédhangok mint a fonémák megvalósulásai és koartikulációjuk motivál.

A Hangtan fejezet roppant izgalmas nyitánya az Osiris Nyelvtannak, a nyelv Bevezetésben emlegetett fiziológiai alapjai a hangzó nyelvre vonatkozóan a maguk teljességében kerülnek leírásra, a fonetikai megalapozottság és a fonológiai tudás viszonyrendszerének minden szempontból igényes modellje bontakozik ki előttünk, még ha e fonetikai alapok és a rájuk épülő fonológiai szint kidolgozottsági foka jelentősen el is tér egymástól. Más szóval, a Hangtan szemlélete elsősorban modellértékű, és nagy távlatokat nyithat a magyar fonológia számára.

3. Jelentéstan A hangtani fejezet után nem haszontalan felidézni a kognitív nyelvten teoretikusának, Ronald Langackernek a szavait, aki a megismerés és a nyelv viszonyát a fizikai beszédszervek és a beszéd viszonyával állítja párhuzamba: „Nem gondolom, hogy létezik valami sajátságos tartalom, ami speciálisan nyelvi lenne. [...] A beszédet a tüdővel, a hangszálakkal, a szájjal, az orral, az ajkakkal, a nyelvvel, a fogakkal stb. produkáljuk. De ezek a beszédszervek mind egyéb okok miatt, a beszédétől függetlenül léteznek.” (Andor 2005: 38) Ennek analógiájára az elsősorban Tolcsvai Nagy Gábor által írt Jelentéstan (a 18. és 19. alfejezet szerzője Kugler Nóra) a nyelvi rendszert az ember mentális világába helyezi. A Jelentéstan 292 oldalával az Osiris Nyelvtan legterjedelmesebb fejezete – befogadását a hosszabb alfejezetek végén található tömör összefoglalások könnyítik meg –, bizonyos szempontból pedig a kötet központi fejezetének is tekinthető. Itt kap helyet a szófajtan, és a kontinuumelv szellemében a grammatikai elemek (pl. esetrágok) jelentésétől a mondatjelentésen keresztül a diskurzus vizsgálatáig a teljes nyelvi rendszerre vonatkozó általános megállapításokat olvashatunk.

A jelentéstani fejezet pusztán meglepetést az elsősorban formális nyelvtenok ismerőinek, ugyanis a jelentés szerkezeti és műveleti jellemzőinek bemutatása a nyelvi rendszer formai jellemzőinek bemutatásával párhuzamosan történik – ennek oka a Jelentéstan szemiotikai kiindulása, amely

szerint minden nyelvi jel kétpólusú, egy fonológiai és egy szemantikai struktúra szimbolikus egysége. Ebből a kiindulópontból határozhatók meg a leírás alapegységei: a szimbolikus nyelvi kifejezés; a több elkülöníthető részből álló nyelvi szerkezet; a további szimbolikus viszonyokra nem bontható nyelvi elem; és az elemekre bontható, de begyakorlott, konvencionalizált, ezért egészlegesen feldolgozott és előhívott nyelvi egység. A fejezet tehát elsősorban a langackeri kognitív nyelvtanra épít, amely természetesen különbséget tesz a nyelvi kifejezések jelentésének részletezettségében és szerkesztettségében, de amelynek keretében a nyelvnek nincsenek „üres” vagy aszemantikus tényezői, a nyelvtan lényegében – szemantika.

A fejezet e szemantika alapjainak kifejtésével kezdődik: a jelentés tapasztalati alapú, fogalmi természetű és a nyelvi megismerés is a Bevezetésben már érintett absztrakció, sematizáció és kategorizáció műveletére épül – pl. a főnevek jórészt elvont tulajdonságok alapján absztrahált (fogalmilag elkülönített), majd sematizált (rögzített) entitások, amelyek aztán prototípusalapú kategóriákként funkcionálnak. A nyelvi kifejezések dekontextualizált jelentése típusjelentés, amelynek általában csak egy része aktiválódik vagy kerül a figyelem középpontjába a használat során. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a szavak jelentése számos alszerkezettel bír, amely alszerkezetek között vannak centrálisabbak (fontosabbak), továbbá a grammatikai elemek jelentése is szerkezetes. A nyelvi és nem nyelvi tudás összefüggésrendszere is nagy hangsúlyt kap, hiszen a kifejezések jelentését is meghatározza, hogy a fogalmak más, asszociált fogalmakkal együtt, fogalmi tartományokban aktiválódnak, illetve olyan tudáskeretekben, amelyek egy központi fogalom körül szerveződnek. Ezen túlmenően a fejezet azt is bemutatja, hogy még elvontabb és általánosabb ún. idealizált kognitív modellek, képi sémák is szervezik a megismerésünket.

A szófajtani alfejezetek a leginkább leíró jellegűek, a potencialitáson és elméleti megalapozáson túlmutató eredményeket közölnek. A lexikai kategóriák jelentésstanban való szerepeltetését az indokolja, hogy a szófajok a kognitív nyelvtanban szemantikailag meghatározott prototípusalapú kategóriák, de nem elsősorban jelentésük tartalmi oldala, hanem annak szerkezete a meghatározó tényező. Így pl. az ige folyamatszerű (*esik*), a főnév pedig dologszerű (*eső*) konstruálásra szolgál. E két kategória központi jelentőségű, mivel megismerésünk működését meghatározza, hogy a világbeli jeleneteket dolgok között létrejövő temporális viszonyokként dolgozzuk föl – ez meghatározó szempont lesz később a fejezetben a mondat jelentésének tárgyalásakor, ugyanis a kognitív nyelvészet a lexikai kategóriákat és egyúttal mondatban való funkcionálásukat e tapasztalati alapú megismerési mechanizmusra vezeti vissza. Az ige jelentéséről szóló alpont a szerző munkásságát ismerve nem meglepő módon a szófajtan legkidolgozottabb része, a leírás valószínűleg az ige minden lényegi tényezőjére (igefajták, igenemek, aspektus, tranzitivitás, aktív-passzív skála, igekötőzés, segédigés konstrukciók stb.) kiterjed, ehhez a főnévi jelentés egyébként szintén alapos feldolgozása és számos, magyar nyelvtanokban eddig nem vagy csupán érintőlegesen

szereplő szempontja (belső összetettség, körülhatároltság stb.) sem mérhető (az igei rész 42 oldal, a főnévi 9).

A Kugler Nóra által írt, evidencialitást és modalitást tárgyaló alfejezetek akár a mondatjelentéssel foglalkozó alfejezetnek is részét képezhették volna. Igaz, a többségében korpuszokból származó példamondatok tanúsága szerint evidencialitás- és modalitásjelölők lehetnek idiomatikus kifejezések, módosítószók és grammatikai konstrukciók is. A témában kevésbé jártas olvasó is hamar beláthatja, hogy a mondatok dekontextualizált, a konceptualizáló beszélő és hallgató figyelembevétel nélküli elemzése szinte elképzelhetetlen lenne. A kötet végén szereplő, a dologfolytonosság és eseménysor diskurzusban való konstruálását vizsgáló utolsó alfejezet egyfajta szövegtani kitekintésként is értelmezhető, ami egyúttal visszacsatolást jelent a Jelentéstan egyik alapozó megállapításához, miszerint a jelentés szövegben funkcionál, így a nyelvtani leírás valójában szövegekből elvont nyelvi kifejezések típusleírása.

A fejezet nagy hiányt pótol az újabb magyar nyelvtanok összevetésében, amelyek egyébként lényegében egytől-egyig tartalmaztak egyfajta látens, tisztázatlan szemantikát. A Jelentéstan ezt az űrt óriási elméleti apparátust kínálva tölti be. Lényegében minden fontos szemantikai kérdést (explicit és implicit jelentés, referencialitás kérdése az episztemikus lehorgonyzás keretében, jelentésváltozás) érint, számos hagyományos fogalmat (metafora, metonímia, polisztémia, szinonímia, szócsaládok) koherensen újraértelmez. Hiányérzetünk leíró szempontból legfeljebb a további kutatási perspektívákat nyitó szófajtani részek egyenetlensége (és hiányossága) miatt lehet.

4. Alaktan A Ladányi Mária által írt 157 oldalas Alaktan fejezet a kötet talán legtömörebben kidolgozott, a laikusabb olvasók számára leginkább befogadható része. Ezt a szerzőre egyébként is jellemző letisztult stílus, a bonyolult megfogalmazásokat kerülő, mégis pontos leírás mellett az is elősegíti, hogy a kötet – többi fejezethez mérten – valószínűleg legkevésbé „felforgató” fejezete, még ha sémaelvűsége mellett számos aspektusa (stilisztikai, pragmatikai kérdések) az újdonság erejével is hat. Az Alaktan kifejezetten rövid, arányosan szerkesztett alpontokra épít, a fogalmait mindig nagy körültekintéssel vezeti be (ez a kötetről nem mindig mondható el), minden alfejezet rövid összefoglalással zárul.

Az alaktani leírás tárgyaként a szerző a morfológiai szót határozza meg, amely kategóriába az ún. alapalakok is beletartoznak. Ezek a formális nyelvtanokban absztrakt zéró morfémával „ellátott” formák a konceptualizáció kiindulópontjául szolgáló, alakilag és szemantikailag is jelöletlen (nem vonatkoztatottak) alapalakok. Az alapalak tehát kitüntetett, pl. az inflexiók mintázatok esetében sem viszonyított forma – éppen ellenkezőleg, a viszonyítás alapját képezi.

Az alapos, tipológiai megfontolásokat is tartalmazó bevezető gondolatok olvasása során csupán azt furcsállhatjuk, hogy míg az alaktan szintaxishoz, lexikonhoz és a kötetben jelentéskategóriákként meghatározott szófajokhoz fűződő viszonyáról olvashatunk, a fonológiával való kapcsolatáról nem esik szó – mi-

közben az olvasó a rendhagyó igei és névszói tőtípusok bemutatásakor azonnal számos hangtani vonatkozással szembesül, és a fejezet általánosságban véve is sokkal inkább morfofonológiai, mint morfoszemantikai irányultságú. Ezen irányultsággal kapcsolatban egyébként a szerző többször is a Jelentésben fejezetre hivatkozik. Így pl. az inflexióval kapcsolatos műveletek szemantikai háttere, a lexikai kategóriák jelentése is ott szerepel (ami annyiban érthető, hogy például a főnévi lehorgonyzásnak fontos részét képezi a morfológiai szón túlmutató névelő). Ugyanakkor a szokásosnál így is jóval több jelentéstani szempont kerül előtérbe a fejezetben pl. a szóalakok szemantikai áttetszőségének tárgyalásával, a toldalékok sorrendje kapcsán a szemantikai relevancia szerepének hangsúlyozásával, miképpen a szerző az összetételek és a derivátumok tárgyalásakor is fölhívja a figyelmet a szerkezeti jelentésre, azaz magának a konstrukciós sémának a megvalósulásoktól elvonatkoztatott jelentésére.

Az Alaktan legizgalmasabb része vélhetően az összetett morfológiai egységekkel foglalkozó, több nyelvelméleti (dressleri, bybee-i, pierce-i, langackeri stb.) irányzatot sikeresen szintetizáló alfejezet, amely egy jelöltségelméletet is magába foglal. E jelöltségelmélet megkülönbözteti a szemantikai jelöltség és jelöletlenség fogalmát, amely annak függvénye, hogy egy nyelvi megismerésben is szerepet játszó viszonyban (pl. egyes szám – többes szám, cselekvő – elszenvedő – átélt) az adott szemantikai tartalom fogalmilag közvetlenül feldolgozható, azaz jelöletlen vonatkozási alap, vagy fogalmilag közvetetten feldolgozható, vonatkoztatott, tehát szemantikailag jelöltnak tekinthető. Ez morfológiailag azért jelentős, mert a szemantikai jelöltség és jelöletlenség nyilvánvalóan motiválja a nyelvi konstrukciók alaki jeggyel való ellátottságát, illetve alaki jegy nélküliségét. Ebben az értelemben alakilag jelöletlen az alaki jeggyel akár rendelkező, akár nem rendelkező, de az általános preferenciaelveknek megfelelő, ezért könnyen feldolgozható morfológiai konstrukció, míg alakilag jelölt az, amely a kognitív hierarchiáknak nem felel meg (ilyen pl. az angol többesszámú *sheep*). E jelöltségelmélet tehát arra fekteti a hangsúlyt, hogy a kognitív hierarchiáink motiválják a nyelvi megismerésünket, bár a szerző utal arra, hogy mindennek tipológiai vonatkozásai is vannak. Nem kétségszomva vonva a jelöltségelmélet komplexitását és kidolgozottságát, megjegyezhetjük, hogy a nyelvi megismerésünk is motiválja a fogalmi reprezentációk feldolgozását, így akár kognitív hierarchiáinkat is: az ergatív nyelvekben például éppen a szemantikailag jelöletlennek tartott cselekvő lesz alaki jeggyel ellátott, míg a szemantikailag jelöltebbnek számító elszenvedő nem, vagyis a szemantikai és alaki jelöltség és jelöletlenség meghatározása nem feltétlenül abszolút vagy egyirányú.

A morfológiai kulcsfogalmak kapcsán a fokozati jellegű produktivitás és az azt magába foglaló kreativitás kapcsán esettanulmányként számos szuffixum bemutatásra kerül, sok alkalmi szó, különböző regiszterből származó példa, neologizmus vagy egészen periférikus elem (pl. *-arium* szuffixum) szerepel a fejezetben. A gondolatmenet a versengő, erős sémák vizsgálata felől az egyedi mintázatokig, az egyetlen összetett szerkezetű szón alapuló alakokig halad. A morfológiai blend kapcsán talán említést érdemelt volna, hogy csupán tágabb, funk-

cionális értelemben nevezhetjük e vegyítéseket morfológiainak, hiszen komponenseik többnyire nem disztribúciósan feltérképezhető morfémák, hanem a fonémák és morfémák nyelvi szintje közötti egységek.

Az Alaktannak jelentős részét teszi ki a produktív szóképzési mintázatok derivációs morfémák felőli leírása, és maguknak a morfémáknak a sematikus jelentését, morfofonológiai jellemzőit számba vevő listázása, itt kapnak helyet például (derivátumként) az igenevek is. Ez a hatalmas, majdhogynem minden előzmény nélküli munka az elkövetkezőkben minden bizonnyal bármilyen funkcionális szemléletű, képzőkre irányuló vizsgálatnak kiinduló- és hivatkozási pontjául szolgál majd, azonban teljes körű leírásnak természetesen nem nevezhető.

Összességében az Alaktan nagy hangsúlyt fektet arra, hogy az elméleti alapok kifejtése mellett a magyar morfológia – bizonyos mértékig modellfüggetlen – már meglévő eredményeit és a szerző korábbi, mintaadó esettanulmányait is beépítse a leírásba. A fejezet funkcionális szempontból azonban sokkal inkább új eredmények leírásának lehetőségét teremti meg a sémaelvű morfológiák elméleti alapjainak koherens feldolgozásával, mintsem, hogy valóban új eredményeket hozna. Ez azonban kevésbé a – teljes joggal elsősorban saját munkáira támaszkodó – szerző felelőssége, inkább a magyar nyelv funkcionális kognitív alaktani leírásának roppant ígéretes, ám egyelőre kissé kezdetleges állapotát mutatja.

5. Mondattan A Mondattan című fejezet 232 oldalával a kötet második legterjedelmesebb része. Az Imrényi András által írt első nagy alfejezet az elemi mondattal, míg a Kugler Nóra tollából származó második és harmadik a mondattípusokkal és az összetett mondatokkal foglalkozik. Az Osiris Nyelvtanban valószínűleg ez a fejezet viszonyul a legkomplexebben a magyar nyelvтанírói hagyományhoz. Egyfelől a hagyományos leíró mondattan bizonyos eredményeire épül, annak terminológiáját végig alkalmazza, másfelől viszont szervesen illeszkedik a funkcionális kognitív nyelvelméletbe. A függőségi és konstrukciós nyelvtanok megközelítését egyaránt érvényesíti, ám mindig igen körültekintően, a magyar példaanyagból kiindulva, így kifejezetten a magyar mondatok elemző megértésének lehetőségét teremti meg.

Az elemi mondat komplex értelmezése szerint egyfelől a hangtani fejezetben megismert hangzásegység, másfelől a legkisebb közlési aktusként funkcionáló nyelvi kategória, illetve figyelemirányítási egység, amely prototipikusan egy lehorgonyzott folyamatra irányítja a figyelmet. Az Osiris Nyelvtan szintaxisa és morfológiája osztozik abban, hogy sémák és megvalósulások viszonyrendszerében gondolkodik, ám míg utóbbi szó nagyságú forma-jelentés sémákat térképez fel a megvalósulások viszonylatában, addig előbbi nagyobb szerkezeteket. A szintaxis mint nyelvtudományi perspektíva meghatározása a lexikon–szintaxis kontinuumon tehát a konstrukció forma-jelentés párként való meghatározásából indul ki – a mondattan a szó méretű konstrukcióknál nagyobb és elvontabb szer-

kezetforma–szerkezeti jelentés párokra összpontosít. A Mondattan gondolatmenete annyiban szintén összevethető a kötet alaktani fejezetével, hogy a leírás itt is a vonatkoztatási alap, az alapbeállítású szerkezet megállapításával kezdődik – ez a magyar nyelvben a semleges pozitív kijelentő mondat. Az alapbeállítás – ahogy az alaktanban az alapalak – motivált, minthogy egyértelmű fiziológiai és diszkurzív tényezőkre vezethető vissza. A szintaxis rendszerszerűségét a szerzők hálózatelvűen fogják föl kétféle értelemben is: egyfelől a mondattípusok prozódiai, funkcionális, alaktani, szórendi stb. jellemzőik alapján hálózatosan kapcsolódnak az alapbeállításához, másfelől Imrényi András meggyőzően mutatja be, hogy a magyar elemi mondatok belső szerkezete is hálózatként írható le leginkább. E hálózat ráadásul háromdimenziós, minthogy az elemi mondat fentebb ismertetett komplexitásából következően egyrészt prototipikusan egy folyamat ábrázolására szolgál (D1 dimenzió), másrészt viszont közlési aktusként is funkcionál (D2), illetve kontextusba ágyazott üzenetként értelmeződik (D3). D1 dimenzióban leginkább a függőségi vagy valenciás nyelvtanok megközelítése érvényesül, azonban az elemzés nem a magyar leíró hagyományban megszokott módon történik, hanem ágrajzok helyett horizontálisan, a hálózat elemei közti mondattani (alanyi, tárgyi, határozói, jelzői) viszonyok ábrázolásával, a szórendiséget sem figyelmen kívül hagyva. A leírás központi eleme a magmondat, a teljes mondat folyamatjellegű profilját meghatározó igei egység, amely önmagában alkalmas a folyamat lehorgonyzására. D2 dimenzióban a morfoszintaxis helyett a szórendi megoldásoknak van döntő szerepük, a magmondat itt mint protoállítás fogható föl, amelyet lehetséges nem csupán kidolgozni, de operátorviszonyokban (operátor–operandum) kiterjeszteni vagy felülírni is, e műveletek eredménye pedig (felszólító, eldöntendő kérdés stb.) mondattípusokban sematizálódhat, azaz funkcionálisan és formálisan elkülönülhet. A D3 dimenzió a prozódiai jellemzők vizsgálata révén erősen kötődik a Hangtanhoz, a Jelentéstan fent említett modalitásról és evidencialitásról szóló alfejezetéhez, illetve legátfogóbban a pragmatikához. Itt a kontextualizáló kifejezéssel létrehozott kontextus is hálózati értelmű, a kifejezés a mondatban egy kontextualizált hálózatrésszel teremt kapcsolatot azért, hogy utóbbi könnyebben feldolgozható legyen vagy a vele kapcsolatos beszélői viszonyulás nyilvánvalóvá váljon.

A pragmaikai és hangtani irányultság a Kugler Nóra által írt, mondattípusokat részletesen tárgyaló alfejezetben is megmarad annyiban, hogy a kijelentő, kérdő, felszólító, felkiáltó, óhajtó mondatok korpuszalapú formai jellemzése prozódiai jegyeken alapul, funkcionális jellemzése pedig a beszélői és hallgatói mentális állapotok felől történik. A hagyományos terminológiát meghaladva megőrző leírás prototípuselvű, azaz a központi sémáktól a periférikus sémákig halad. Prototípusalapon szerveződő sémákként kerülnek leírásra a mellérendelő és az alárendelő mondatok is az összetett mondatokat tárgyaló nagy fejezetben. A szerző különös hangsúlyt fektet az alaptípusok tekintetében komoly magyarázó erővel bíró grammatikalizációra, a tagmondatok sorrendiségének kérdéseire, ábrázolásukkor pedig az egymásba ágyazódó komponensekre.

Összességében a mondattani fejezet a leginkább leíró jellegű része az Osiris Nyelvtannak. Az elméleti részek is elemzésekre épülnek, a mondatábrázolás mind az elemi, mind az összetett mondatok kapcsán igen körültekintően kerül bevezetésre, miközben a leírás valóban teljességre törekszik, még ha olykor explicitté is teszi tárgyából adódó korlátait (mint pl. az alárendelő mondatok változatosságát és így általános értelemben vett jellemezhetetlenségét illetően). Az elemi mondat viszonyhálózati modellje számos fontos eredményt tartalmaz, például igen érdekes az alanyi, tárgyi és határozói viszonyok kognitív szemantikába ágyazódó, tematikus szerepek és figyelmi hierarchia felőli levezetése, illetve nyelvspecifikus megközelítése. Ugyanakkor a dimenziók elkülönülése sokkal inkább nyilvánvaló, mint az összefüggéseik, amit a modell analógiája is jelez, minthogy a dimenziók kapcsolata úgy fogható föl, mint egy családi vállalkozásban a dolgozói és családi szerepek párhuzamossága – az analógia fogalmi terében maradván ez esetben feltehetően rejt még lehetőségeket a modell abban a tekintetben, hogy pl. az apa-fiú kapcsolat – legalábbis tendenciaszerűen – jellemzően milyen foglalkozási viszonyokkal jár(hat) együtt.

6. Pragmatika Az Osiris Nyelvtan a Tátrai Szilárd által írt Pragmatika fejezettel zárul. A pragmatika nyelvtani leírásban való létjogosultságának megkérdőjelezhetősége a hangtani, de még a jelentéstani fejezethez sem mérhető, sőt, a kognitív nyelvészetben sem tekinthető teljes körben elfogadottnak például a szemantikai nézőponttól való különbözősége. Ugyanakkor a pragmatikát a szemantika integráns részeként értelmező klasszikus kognitív nyelvészeti megközelítés csak elvben tudott eleget tenni a „pragmanyelvészet” igényeinek, ugyanis központi elképzelése, miszerint az emberek a világot testi tapasztalataikból kiindulva ismerik meg, és erre épül fogalmi rendszerünk, nem fektetett kellő hangsúlyt arra, hogy mindez az emberek társas tevékenysége révén válik lehetségessé, amely során a fogalmi rendszereket, világrepresentációkat egymás számára hozzáférhetővé tesszük. E szocio-pragmatikai fordulat révén (l. Croft 2009) az utóbbi évtized bizonyos értelemben a pragmatikai nézőpont évtizede volt a kognitív nyelvészetben, amit magyarul a modell „társas” jelzővel való kiegészülése is mutat, a testesültség mellett (l. „body in the mind”) az elme társadalmisága is egyre inkább előtérbe kerül. Mindezek folytán korántsem meglepő, hogy az első alfejezetek az elméleti alapok bemutatásával párhuzamosan igyekeznek a pragmatika helyét is meghatározni a nyelvi leírásban. Összességében a pragmatika nyelvi leírásban való helye a nyelvtudomány perspektivikusságán keresztül érthető meg leginkább: a pragmatikai nézőpont a részek egész felőli megértését kínálja, miközben az egész leírását is a részek, lexikai egységek vagy szintaktikai szerkezetek, a megnyilatkozások esetében például prototipikusan elemi mondatok felől valósítja meg. Nézőpontja annyiban sajátos a sémák és megvalósulások viszonyrendszerében, hogy a megvalósulásoknak a sémák felől a maguk teljességében, kontextuálisan történő leírását célozza (míg

a hangtani, jelentéstani, alaktani vagy mondattani leírás a megvalósulások viszonylatában ugyan, de a sémák feltérképezésére szolgál).

A Pragmatika az Osiris Nyelvtant lényegében keretes szerkezetűvé teszi, a társas-kognitív nyelvelmélet Bevezetésben kifejtett triadikus modelljéhez, illetve a nyelv fiziológiai és diszkurzív megalapozottságához térünk itt vissza – ha úgy tetszik, az egésztől a részeken át vissza az egészig. Az interszubjektivitás és a közös figyelemirányítás ugyanakkor kiegészül a nyelvi megismerés további jellemzőivel, mindenekelőtt az interperszonális viszonyok fontosságának hangsúlyozásával (l. a formailag is sematizált udvariasság) és az intencionalitással, azaz a célelvűségen túl a másokra mint önmagunkhoz hasonló intencionális ágensre való irányulással, általánosságban pedig a beszélő és hallgató konceptualizálók és a kontextuális tényezők viszonyrendszerének vizsgálatával.

A Pragmatika a hagyományos terminusokat szervesen beépíti a leírásba, az alfejezetek lényegében a „legnépszerűbb”, hatalmas szakirodalommal rendelkező pragmatikai alapfogalmak újraértelmezései. A kontextus a diskurzus résztvevői és a Bevezetésben már említett kontextuális tényezők összetett viszonyrendszere, amelynek kapcsán a szerző e rendszer működtetésére fókuszál, művelleti jellegét hangsúlyozza, fogalmi megragadásakor a kontextus terminus mellett alkalmazott kontextualizáció mint folyamat kerül előtérbe – minthogy a kontextus a közös figyelmi jelenetben létrejövő, a résztvevők révén mozgósított tudás. A deixis során a konceptualizáló e kontextuális tudásra irányítja a figyelmet nyelvi szimbólumok segítségével, egyúttal a referenciális jelenet megértéséhez kínál fel viszonyítási pontokat. A deiktikus elemek fejezetben való szerepeltetése annyiban eltér a megszokottól, hogy a prototipikus kifejezések mellett a főneveket, igéket lehorgonyzó elemekre (névelő, múlt idő) is kiterjed.

A diskurzusok tipológiája a megnyilatkozással foglalkozó alfejezetben kerül tárgyalásra, minthogy a diskurzus mint közeg meghatározza a figyelemirányítási események jellegét – a prototipikus diskurzusok dialogikusak, közvetlen interakció, szóbeliség és spontaneitás jellemzi őket, míg a prototipikus monologikus diskurzusokat jobban meghatározzák a műfaji sémák, közvetett interakció, írásbeliség és tervezettség jellemzi őket. A beszédaktusok a megnyilatkozások azon aspektusa felől közelíthetők meg, hogy azok a résztvevők világában változásokat idézhetnek elő. A prototipikus beszédaktusok konvencionálisak, pl. a mondattanban már említett sematizált formák, mondattípusok köthetők hozzájuk – ezek egyben közvetlen beszédaktusok is, mivel a beszéd-cselekvésérték és a mondat szerkezete közötti kapcsolat esetükben közvetlen. A közvetett beszédaktusokat ezzel szemben a fonológiai póluson közvetlenül nem végigkövethető metonimikus gondolkodás jellemzi (amelynek természetesen vannak nyelvi ismertetőjegyei). E metonimikus kiterjesztés alapja ugyanakkor szintén a beszédaktusokról, kommunikatív cselekvésekről való tudásunk, a rész alapján (pl. a direktívumokról való tudásunknak része, hogy a címzett képes legyen végrehajtani a kért cselekvést) következtetünk az egészre (*Be tudnád csukni az ablakot?*). Az implicit jelentés alapja ugyancsak az, hogy a jelentés egy része nyelvi szimbólumokkal nem kidolgozott. Ugyanakkor különbség, hogy az előfeltevé-

seknek és a konvencionális implikátúráknak vannak bizonyos nyelvi jellemzői, míg a társalgási implikátúrák esetében a következtetés teljesen kontextusfüggő, megértésüket pusztán a résztvevők közös tudása segíti elő.

A fejezet a megnyilatkozásokra különböző mértékben jellemző pragmatikai és metapragmatikai tudatosság tárgyalásával zárul. A pragmatikai tudatosság a mentális erőfeszítések mértékével függ össze, a diskurzus résztvevői begyakorlott, rutinizált, vagy éppen ellenkezőleg, igen kontrollált módon, nagyobb mértékű tervezéssel férnek hozzá a szociokulturális normákhoz igazodó nyelvi konstrukciókhoz. A metapragmatikai tudatosság (pl. irónia) a szociokulturális elvárásokhoz és a velük összefüggő nyelvi reprezentációkhoz való reflektív viszonyulás, amelynek jelzései nyelviileg is megragadhatók (az irónia esetében pl. ilyen metapragmatikai jelzés az intonáció).

A Pragmatika az Osiris Nyelvtan leglineárisabb fejezete abban az értelemben, hogy az alfejezetek itt épülnek egymásra a legegységelműbben. A bevezetett kulcsfogalmakat egyre komplexebb pragmatikai jelenségek bemutatására veszi alkalmazásba a szerző. Mindazonáltal valószínűleg a Pragmatika jelenti a kötetben a legnagyobb intellektuális kihívást perspektívájából (értsd. a nyelvi tevékenység a maga egészében) és a nyelvfilozófiai hagyományhoz való összetett viszonyából következően, amit jól ellensúlyoznak a valóban megvilágító erejű, sokszor kifejezetten szórakoztató – akár irodalmi, akár élőnyelvi diskurzusból származó – példák. Elmélet és empiria kölcsönviszonyát illetően ugyanakkor az előbbi a hangsúlyosabb, a magyar nyelvi adatok többnyire példák maradnak, még ha sokat meg is tudunk a magyar beszélők diszkurzív stratégiáiról. Mindenesetre a fejezet meggyőzően bizonyítja, hogy a nyelvi szimbólumok használatának és megértésének vizsgálata, a nyelvtan aligha képzelhető el a nyelv diszkurzív jellemzőinek leírása nélkül. Nem mellékesen a kötetben a pragmatikai fejezet az, amely kapcsolódási pontokat kínál föl a szociológiai, szövegtani, stilisztikai leírásnak.

7. Összegzés Az Osiris Nyelvtan értékelése a belső összhang tekintetében olyan komplex kérdés, amely meghaladja e viszonylag szűkre szabott ismertetés keretét. A kötet olvasása során jól érzékelhető, hogy szellemi háttérét műhelymunka biztosította, a fejezetek kereszthivatkozásai révén nyilvánvaló, hogy a szerzők – akik természetesen mindenekelőtt saját területük szakértői – törekedtek a belső összhangra, aminek akár részleges elérése sem kis teljesítmény. Ugyanakkor a leírási területek nem minden esetben vonatkoztathatók egymásra problémátlanul. A kérdést jól megvilágítja a jelentéstani fejezetben elsősorban referenciapontként, a mondattaniban pedig a D3 dimenzióban a kontextualizáció műveletén belül a személyhez, dologhoz kötés legfontosabb eseteként értelmezett topik, amelynek értelmezése a pragmatika fejezetben aztán tovább finomodik a központi és periferikus diskurzustopik meghatározásával. A topik így nem is szerepel a terminusok széles körét magába foglaló Fogalomtárban, „csupán” a kötet terjedelmének megfelelően igen gazdag Mutatóban. A másik fő kérdés,

hogy mennyiben magyar nyelvtan az Osiris Nyelvtan – a Jelentéstan mondatjelentéssel foglalkozó alfejezete magyar példákon keresztül mutatja be a szintaktikai szerveződés többnyire általános kognitív alapjait, a magyar nyelv hangtani jellemzőinek és alaktani eljárásainak bemutatása a világ nyelveinek ismeretéből elvont fonetikai, illetve morfológiai potenciál felől történik, amelyekhez képest nyilvánvalóan sokkal inkább nyelvspecifikus pl. a magyar elemi mondatra kidolgozott viszonyhálózati modell vagy a magyar mondattípusok leírása. A nyelvspecifikusság különböző mértéke mögött a kutatások tárgyának jellegén túl a különböző leírási területek eltérő kidolgozottsági foka áll, ami egy ilyen léptékű munka kapcsán természetes. Ezzel összefüggésben megfogalmazható az a kettőség is, hogy az Osiris Nyelvtan egyfelől a közös, intenzív kutatómunka kiértélt eredménye, másfelől a modern, funkcionális szemléletű magyar nyelvtanírás nagyszabású nyitánya.

Irodalom

- Andor József (2005), Kognitív grammatika: A tudomány jelenlegi állása és kapcsolódó kérdések. Interjú Ronald Langackerrel. ÁNyT 21: 13–42.
- Croft, William (2009), Towards a social cognitive linguistics. In: Evans, Vyvyan – Stephanie Poursel (eds), *New directions in cognitive linguistics*. John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia. 395–420.
- Hegedűs Rita (2004), *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Keszler Borbála – Tátrai Szilárd (szerk.) (2009), *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 88. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Mgr. 2017 = Keszler Borbála (szerk.) (2017), *Magyar grammatika*. Műszaki Kiadó, Budapest.
- Siptár Péter (1994/2016), A mássalhangzók. In: Kiefer Ferenc szerk. *Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest: 183–272. Digitális kiadás: 2016.
- Tátrai Szilárd (2011), *Bevezetés a pragmatikába*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor – Ladányi Mária (szerk.) (2008), *Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből*. ÁNyT 22. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.) (2012), *Konstrukció és jelentés. Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor (2013), *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Osiris Kiadó, Budapest.
- ÚMNY. 2003 = É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter (2003), *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest.

PALÁGYI LÁSZLÓ

Matti Miestamo et al. (szerk.): Negation in Uralic Languages
Typological Studies in Language 108.
John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 2015. 667 o.

Az utóbbi években egyre több, az uráli nyelvekkel foglalkozó kötet lát napvilágot (lásd jelen kötet, De Groot 2017, előkészületben Vainikka-Tamm). Ezeknek a köteteknek a sajátossága, hogy egy szintaktikai vagy morfológiai, morfoszintaktikai tulajdonságot helyezve a középpontjába vizsgálják az uráli nyelveket.

Az itt bemutatásra kerülő kötet a tagadás témakörét járja körül az uráli nyelvekben, ahogy a sorozat címe - aminek keretén belül a kötet megjelent - mutatja, a tipológia keretei között. Célja kettős, egyrészt igyekszik elhelyezni az uráli nyelveket a már ismert tipológiai rendszerbe, másrészt pedig új adatokat és elemzéseket ad az uráli nyelvekről egységesen és egyenként is. A kötet szerkesztői, Matti Miestamo, Anne Tamm és Wagner-Nagy Beáta korábban is foglalkoztak már tipológiai kérdésekkel és a tagadással, valamint kiváló ismerői az uráli nyelveknek.

A kötet két nagy egységre válik a bennük szereplő fejezetek természete alapján. Az első rész (Part I. *Describing negation systems in Uralic languages*) 17 uráli nyelvet (bár ahogy később olvasható a bevezetésben, igazából 20 uráli nyelvet) vizsgál meg és írja le a nyelvekben megtalálható tagadási típusokat. A második nagy rész (Part II. *More specific aspects of negation in Uralic languages*) pedig egyrészt olyan tanulmányokat tartalmaz, amelyek egy, a tagadáshoz kapcsolódó konkrét jelenséget vizsgálnak meg átfogóan az uráli nyelvekben, vagy pedig épp ellenkezőleg, egy nyelven belül is a tagadásnak csak egy szegmensét vizsgálják meg alaposabban.

A két részt természetesen a szerkesztők által írt bevezető fejezet (*Negation in Uralic languages – Introduction*) előzi meg. A bevezető tanulmány négy alfejezetből áll. Az első alfejezet (*Presentation of the Volume*) magát a könyvet mutatja be, felsorolja a szerzőket és röviden ismerteti a kötet második felében található tanulmányokat. A második alfejezetben (*The Uralic languages*) az uráli nyelvek kerülnek bemutatásra a következő szempontok alapján:

1. A nyelvet beszélő nép területi elhelyezkedése és a nyelv szociolingvisztikai státusza
2. A nyelvek rokonsági rendszere
3. A nyelvek tipológiai jellemzői

Ebből a részből az olvasó megtudhatja, hogy az uráli nyelvek beszélőinek lakóhelye, száma és a nyelvek politikai, szociolingvisztikai státusza eltérő, de mégis csoportosítható. A három ún. nagy uráli nyelv: a magyar, a finn és az észt olyan nyelvek, amelyeknek beszélői önálló köztársasággal rendelkeznek és a nyelvek nemzeti nyelvi státuszban vannak. Az ún. kisebb uráli nyelvek legnagyobb része az Orosz Föderáció területén található, ezekből a mari, a komi, az udmurt, a

karjalai, a mordvin (erza és moksa) nyelvek beszélői saját köztársasággal rendelkeznek a Föderáción belül. A nyenyec, enyec, hanti és manysi nyelvek beszélői ún. autonóm körzetekben laknak. A nyelvek politikai státusza ugyan eltér egymástól attól függően, hogy autonóm körzetben vagy köztársaságban élnek-e a beszélői, de a szociolingvisztikai helyzetük abban mégis megegyezik, hogy egyik esetben sem többségi nyelvek.¹ A számi nyelvek esetében a helyzet egy kicsit különböző, mert a kb. 10 számi nyelv (vagy nyelvjárás) beszélői (kb. 22 000) megtalálhatók Norvégia, Svédország, Finnország és Oroszország területén egyaránt. A számik autonóm területtel nem rendelkeznek, a rájuk vonatkozó kisebbségi jogok az adott ország szabályai szerint alakulnak. A karjalai nyelvjárásokat részben Kelet-Finnországban, részben Nyugat-Oroszországban beszélik. Az uráli nyelvek közül a lív van a legveszélyeztetettebb státuszban, utolsó, regisztrált beszélője épp a kötet szerkesztése alatt halt meg, 103 éves korában.²

A következő részben az uráli nyelvek rokonsági rendszere áll a központban. Ennek feltérképezése már Sajnovicstól (1770) kezdve a finnugrisztika és az összehasonlító történeti nyelvészet középpontjában áll. Igaz, hogy a kutatások előrehaladtával a nyelvek közötti rokonsági fokok megállapítása változott, a főbb egységek, úgymint a szamojéd, az ugor, a permi nyelvek, valamint a mari, a mordvin, a számi és finnségi nyelvek megléte ma már egységesen elfogadott. Ezt a rendszert veszik alapul a kötet szerkesztői is, és ez alapján kerülnek bemutatásra az uráli nyelvek is.

Ami az uráli nyelvek tipológiáját illeti, a kötet a következő sajátosságokat sorolja fel:³

1. Fonológiai szempontból az uráli nyelvekre jellemző a magánhangzó-harmónia (előlségi és kerekégi harmónia) és a fokváltakozás.
2. Morfológiai jellemzők közül számosat felsorolnak a szerkesztők. Idetartozik az agglutináció, a gazdag esetrendszer, a nyelvtani nemek hiánya, a névelőnélküliség, a múlt és nem-múlt igeidők megkülönböztetése, a duális megléte, a feltételes, lehetőségi és felszólító módok megléte a ki-jelentő mód mellett. Az evidencialitás általános jellemzője az uráli nyelveknek, ám abban eltérnek, hogy milyen eszközzel fejezik azt ki. Míg az evidencialitás mint grammatikai kategória jellemzője minden keleti uráli nyelvnek, addig a nyugati nyelvekben evidenciális adverbiummal fejeződik ki. A nem-véges alakok kiterjedt használata és kombinálódása a

¹ A nyelvek beszélőinek számáról összefoglaló táblázatban kapunk adatokat, amely tartalmazza 2002-es és a 2010-es népszámlálási adatokat egyaránt.

² Az egyes nyelvek státuszára, beszélőinek számára, nyelvjárási kérdésekre az első részben, az egyes fejezeteknél a szerzők minden esetben kitérnek.

³ A kötetben bemutatott tulajdonságok közül szinte egyik sem jellemző minden uráli nyelvre, de mindegyik visszavezethető valamelyik alapnyelvre, így uráli jellemzőnek tekinthető.

gazdag esetrendszerrel szintén jellemzője az uráli (leginkább a finnugri és permi) nyelveknek.

3. Szintaktikai jellemzők közül hármat sorol fel a fejezet: i) az SOV alapszórendet, amely biztosan jellemezte az uráli nyelvek egészét, attól függetlenül, hogy ma már számos uráli nyelv SVO alapszórenddel rendelkezik (ez leginkább kontaktushatásra változott meg) ii) a véges alárendelések megjelenését indoeurópai nyelvek hatására (ide tartozik a hasonlítás analitikus megjelenése is) és legvégül iii) a tagadó segédige használatát a tagadás kifejezésében.

Ahogy fentebb említésre került, a kötet első fele az egyes nyelvek szisztematikus leírásából áll, minden fejezet egy-egy nyelvet vagy nyelvjárást mutat be. Az egyes fejezetek szerkezete egységes, követi a szerkesztők által összeállított kérdőívet (amely a bevezető fejezet végén melléklet formájában megtekinthető).

A fő fejezetek így az egyes nyelvekről szóló leírásánál a következő nagyobb alfejezeteket foglalják magukba: 1. mondattagadás, 2. mondatrész tagadás, 3. a tagadás egyéb aspektusai. A bevezető fejezet harmadik alfejezete (*Negation in typology and in Uralic*) szintén a szerkesztők által összeállított kérdőív szerkezetét követi és azon keresztül mutatja be a tagadás tipológiáját és ezzel együtt ismerteti a kötet legfontosabb eredményeit az uráli nyelvek tagadásával kapcsolatban. Mivel ennek a könyvismertetésnek a kereteit messze túlhaladná, hogy az egyes uráli nyelvek tagadásának leírásáról szóló fejezeteket egyenként ismeressem, célszerűbb, ha követve a bevezető fejezetet, egy általános összefoglalást adok az olvasónak.

Az első nagyobb egység a mondattagadás. A mondattagadás tárgyalásánál két fontos kérdés kerül tisztázásra, egyrészt a sztenderd tagadás, amin igei predikátummal formált egyszerű kijelentő mondat tagadását értik a szerkesztők, másrészt pedig az ettől eltérő mondat típusok, úgymint az egzisztenciális mondatok vagy más nem-verbális predikátumot tartalmazó mondatok tagadása. Az uráli nyelvekről elmondható, hogy mind a szimmetrikus, mind az aszimmetrikus tagadás megtalálható sztenderd tagadás esetében.⁴ A szimmetrikus tagadás esetében általános, hogy egy tagadó partikula fejezi ki a tagadást. Ennél érdekesebb az aszimmetrikus tagadás, aminek az uráli nyelvekre jellemző alete, amikor a lexikális ige formája végesről nem-végesre változik (A/Fin/NegVerb, lásd Miestamo 2005). Ilyenkor a tagadás jegyét egy tagadó segédige viseli magán, ami felvesz igei jellemzőket magára (hogy melyik jegyeket viseli a tagadó ige és melyeket a lexikális ige abban az uráli nyelvek eltérnek egymástól), és a segédige lesz a véges ige a mondatban. A tagadó partikula és a tagadó segédige mellett néhány nyelvben tagadó szuffixumot is lehet találni mint a sztenderd tagadás egy alete.

A sztenderdtől eltérő tagadásoknál is (pl. tiltó mondatok, kérdő mondatok, nominális mondatok, egzisztenciális mondatok tagadása) az uráli nyelvek hason-

⁴ A szimmetrikus és aszimmetrikus tagadás definícióját lásd Miestamo (2005).

lóan változatos képet mutatnak. Így vannak szimmetrikus és aszimmetrikus tagadó stratégiákat egyaránt használó uráli nyelvek, tagadó partikulák, tagadó segédigék, és bizonyos nyelvekben tagadó egzisztenciális igék is megjelennek ezekben a tagadás típusokban. A mondattagadással foglalkozó kérdések közül az egyik legérdekesebb a beágyazott mondatok tagadása. Ez a kérdés általánosan kevésbé kutatott, és különösen érdekes az uráli nyelveknél, ahol a beágyazott mondatok legtöbbször nem-véges szerkezetekként jelentkeznek. Így a kötet eredményei és adatai nemcsak uráli, hanem tipológiai szempontból is újat hoznak. Ezek pedig a következők: Azokban az uráli nyelvekben, ahol véges beágyazások használatosak, a tagadásuk nem tér el a sztenderd tagadástól. Ennél színebb képet mutatnak azonban a nem-véges alárendelések tagadási stratégiái. Néhány uráli nyelv esetében ilyenkor a tagadó segédige nem-véges formában jelenik meg, és így tagadja a nem-véges alárendelést. Más nyelveknél, ahol a sztenderd tagadás tagadó partikulát használ, ugyanez a partikula jelenik meg a nem-véges igealak előtt, ismét más nyelvekben azonban egy, a sztenderd tagadó partikulától eltérő tagadó partikula jelenik meg ugyanebben a pozícióban. Harmadik stratégiaként pedig sok uráli nyelv rendelkezik speciális, tagadó nem-véges formákkal, ezek használatosak olyankor, amikor a beágyazott nem-véges mondatot tagadni szeretnénk.

A kötet eredményeit bemutató rész második egysége az egyes mondatrészek tagadásával foglalkozik. A konstituenstagadással foglalkozó rész a következő jelenségeket tárgyalja: negatív válaszok, tagadó névmások, kvantorok, és végül a „hiány” kifejezésének eszközei. A tagadó válaszok esetében az uráli nyelvek két stratégiát alkalmaznak: 1) tagadó partikula vagy 2) a tagadott véges ige megismétlése. Azoknál az uráli nyelveknél, ahol nincs tagadó partikula, a tagadó ige megfelelően ragozott alakja szolgál negatív válaszként. A tagadó névmásokról általánosságban elmondható, hogy az uráli nyelvekben megjelenésük tagadáshoz kötött, vagyis tagadás esetében tagadó névmások jelennek meg, amelyek morfológiailag jelöltek (a jelöltség természetében eltérnek egymástól az uráli nyelvek). A „hiány” kifejezésére az uráli nyelvek legtöbbször valamilyen esetet használ, de ezen kívül ki lehet fejezni a „hiányt” prepozíciókkal, névutókkal, prefixumokkal, és akár grammatikalizálódott igei szuffixumokkal is. Érdekesség, hogy az uráli nyelvekben használt kifejezőeszközök fonológiai hasonlóságokat mutatnak, és etimológiailag feltehetően összetartoznak.

A harmadik és egyben utolsó nagy egység, a tagadás egyéb aspektusaival foglalkozik. Ezen olyan jelenségek vizsgálatát értik a szerkesztők, amelyek nem a tagadás eszközeivel kapcsolatosak, hanem a tagadáshoz kapcsolódnak, úgymint a tagadás hatóköre, negatív polaritás, a tagadás hatása az esetjelölésre, vagy a tagadó mellérendelő kötőszók megléte vagy hiánya az egyes nyelvekben.

A tagadás hatóköre esetében a szerkesztők leginkább a fókusztagadás kérdésével foglalkoznak. Megfigyelésük szerint azokban a nyelvekben, amelyekben tagadó partikulák vannak, a fókuszált elem tagadása során a tagadó partikula és a fókusz egymás mellett áll, míg tagadó segédigét használó nyelvek esetében ez nem lehetséges. Ilyenkor a fókuszált elem hangsúlyozása mutatja, hogy nem

mondattagadásról van szó. A másik, tagadáshoz köthető jelenség, a tagadás eset-rendszerre gyakorolt hatása. Egyik formája ennek az ún. tagadási partitívusz (partitive of negation), ami a finnségi nyelvekre jellemző. Ilyenkor a tagadás fókuszába került NP partitívuszi esetet vesz fel. De megfigyelhető az is, amikor a tagadás hatókörébe került NP alanyeset helyett tárgyesetben áll. Ezek elég speciális tulajdonságai az uráli nyelveknek, kevés más az uráli nyelvcsaládon kívüli nyelvben található meg a tagadás kiváltotta esetváltozás.⁵

A bevezető fejezet eredményeket bemutató része elmondja, hogy a kérdőív tartalmaz még egy alrészlet. Ebben a részben olyan morfoszintaktikai jelenségeket lehet bemutatni, amelyek kapcsolódnak a tagadás kérdésköréhez, de nyelvspecifikusak, így csak az adott nyelv esetében érdemes kitérni rá. (Ennek a résznek a kitérítése nem volt kötelező a szerzők számára.)

Mint említettem, a bevezető fejezet után következnek azok a fejezetek, amelyek az egyes nyelveket mutatják be követve a kérdőív szerkezetét. Természetesen az egyes fejezetek egységessége mellett eltérések is találhatók bennük, aszerint, hogy a bemutatott uráli nyelvben egy adott jelenség megtalálható-e vagy sem. A kötet szerzői és az általuk bemutatott nyelvek listája a következő, a kötetbeli csoportosítást követve:⁶

Szamojéd nyelvek:

Florian Siegl – erdei enyec, Mus Nikolett – tundrai nyenyec, Valentin Gusev – nganaszan, Wagner-Nagy Beáta – szelkup

Ugor:

É. Kiss Katalin – magyar, Andrey Filchenko – keleti hanti, Sipőcz Katalin – manyisi

Permi:

Arja Hamari – komi, Svetlana Edygarova – udmurt

Volgai:

Sirkka Saarinen – mari, Anja Hamari és Niina Aasmäe – erza

Számi:

Rogier Blokland és Nobufumi Inaba – déli számi, Matti Miestami és Eino Koponen – kolta számi

Finnségi:

Anne Tamm – észti, Helle Metslang, Karl Pajusalu és Tiit-Rein Viitso – lívi, Maria Vilkuna – finn, Fedor Rozhanskiy és Elena Markus – vót

⁵ Fontos megjegyezni, hogy az orosz például olyan nem-uráli nyelv, amelyben ez a jelenség megtalálható.

⁶ Kis hiányossága a könyvnek, hogy a szerzők affiliációját nem adja meg, illetve talán elfért volna még egy pár soros ismertetés is róluk, hogy az olvasó számára egyértelművé váljon, hogy ki mely terület szakértője. Valamit az is csak minimális szinten említődik meg, hogy mikor van dolgunk anyanyelvi-nyelvésszel, ami inkább a kisebb uráli nyelvek esetében lehet érdekes az olvasó számára.

A könyv második fele, ahogy már említettem, a tagadás egyes kérdéseit veszi közelebbi vizsgálat alá.

A tanulmányok közül az első kettő egy csoportba tartozik, mert ezek egy bizonyos jelenséget vizsgálnak meg majd minden uráli nyelvben. A szerzők mindkét áttekintő fejezet adatait nagyrészt a már említett, a könyv egészéhez használt, a szerkesztők által összeállított kérdőív segítségével gyűjtötték.

Lauren Van Alsenoy és Johan van de Auwera (*Indefinite pronouns in Uralic languages*) tanulmánya a határozatlan névmásokat vizsgálja meg az uráli nyelvekben az általuk korábban már meghatározott tipológiai keretben. Tanulmányuk eredménye, hogy az uráli nyelvekben a határozatlan névmások mindig együtt állnak az ige tagadásával is. Ami a határozatlan névmások képzését jelenti, a szerzők a következő kategóriákat állítják fel: semleges határozatlan névmások (neutral indefinites), negatív polaritású határozatlan névmások (negative polarity indefinites), és tagadó határozatlan névmások (negatív indefinites). Az utóbbi kategória tovább bontható két altípusra: 1. morfológiailag negatív határozatlan névmásokra és 2. morfológiailag nem-negatív határozatlan névmásokra.

Ludja Veselinova Hedvig Skirgárddal közösen írt tanulmánya (*Special negators in the Uralic languages: Synchrony, diachrony and interaction with standard negation*) a nem igei predikátumokkal formált mondatok tagadási stratégiáját vizsgálja meg az uráli nyelvekben. A tanulmány szinkrón és diakrón szempontból egyaránt górcső alá veszi az adatokat. Szinkrón eredményei alapján megállapítja, hogy az uráli nyelvek három speciális tagadást használnak nem-verbális mondatokban: 1) negatív egzisztenciális, 2) tulajdonító és 3) általános statikus tagadó elemek. Ezek közül az első a leggyakoribb az uráli nyelvekben. Történeti szempontból az uráli adatokat a Negative Existential Cycle (Croft 1991) elméleti megközelítésében elemezte, és a kapott eredmények alapján az elmélet modifikációját javasolja.

A következő két fejezet középpontjában egy-egy uráli nyelv egy tagadással kapcsolatos sajátossága áll.

Kiefer Ferenc tanulmányában (*The privative derivational suffix in Hungarian: A new account*) a magyar *-tAlAn* szuffixum morfoszintaktikai tulajdonságait vizsgálja meg. A tanulmány kimutatja, hogy a szuffixum kapcsolódása különböző tövekhez (névszói, melléknévi és igei tő) hatással van annak disztribúciójára. Valamint felveti a kérdést, hogy német hatással kell-e számolnunk a szuffixum esetében. A tanulmány végén a szerző kitekintést tesz más uráli nyelvekre, melynek alapján megállapítja, hogy a 'nélküliség' morfológiai kódolása az uráli nyelvek egyik közös jellegzetessége.

Sachico Sosa tanulmánya (*Negation in Eastern Khanty narratives from the perspective of information flow*) a tagadás formáit vizsgálja az információs szerkezet szemszögéből. A tanulmányban összehasonlításra kerül az argumentszerkezet állító és tagadó mondatokban, illetve az „ismert” és „új” információs tartalom szempontjából. A tanulmány adatai egybevágnak korábbi megállapításokkal (lásd pl. Givón 1984), miszerint a tagadás és az ismert információ szoros kapcsolatban állnak egymással.

Az önálló tanulmányok közül az utolsó, Gianguido Manzelli tanulmánya (*Mutual influences in negative patterns between Finno-Ugric and Turkic languages in the Volga-Kama area*) nyelvi kontaktus szempontjából vizsgálja meg a Volga-Káma vidéki uráli és a törökségi nyelveket. A tanulmány kimutatja, hogy a nyelvek közötti kapcsolat oda-vissza hatással volt, és a tagadást sem kerülte el, így kölcsönös hatás mutatható ki a sztenderd tagadás és a tiltás viszonylatában is.

Az itt bemutatott kötetnek természetesen sok előnye van, amelyre maguk a szerkesztők is felhívják az olvasó figyelmét a bevezető fejezetben. Egyrészt, egy ilyen átfogó, jól megtervezett kutatás, amely a legtöbb uráli nyelvben ugyanazt a jelenséget vizsgálja, lehetőséget nyújt arra, hogy jobban megértsük a tagadás természetét, a történeti változások lehetőségét, az areális hatásokat. Másrészt pedig mivel egy olyan terület vizsgálatáról van szó, ami eddig kevésbé volt kutatva, és ha volt is, semmiképpen nem tipológiai keretben, minden nyelv esetében számos új, terepmunka során gyűjtött anyaggal gazdagítja közös tudásunkat. A másodikként felsorolt előnyről kár lenne vitázni, elég csak megnézni az egyes fejezetekben a példákkal gazdagon illusztrált anyagot. A könyv hasznos lesz az uráli nyelvek kutatóinak és a tipológia iránt érdeklődőknek egyaránt.

Irodalom

- Croft, William (1991), *Syntactic categories and grammatical relations: The cognitive organization of information*. University of Chicago Press, Chicago.
- De Groot, Casper (2017), *Uralic essive and the expression of impermanent state*. John Benjamins, Amsterdam.
- Givón, Talmy (1984), *Syntax. A functional-typological introduction. Volume I*. John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia.
- Miestamo, Matti (2005), *Standard negation: The negation of declarative verbal main clauses in a typological perspective*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Sajnovics, János (1770), *Demonstratio idioma ungarorum et lapponum idem esse. Regiae scientiarum societati danicae praelecta et typis excusa Hafniae*. Nagyszombat.
- Vainikka, Anne – Anne Tamm (eds) (előkészületben), *Uralic syntax*.

TÁNCZOS ORSOLYA

Ladányi Mária – Hrenek Éva (szerk.): A szerves-dialektikus nyelvelmélet és hatásai. Tanulmánykötet Zsilka János professzor (1930–1999) tiszteletére

ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Budapest, 2016.
276 o.

Zsilka János a magyar nyelvtudomány történetének azok közé az eredeti és ugyanakkor némiképp zavarba is ejtő életművet maguk után hagyó alakjai közé tartozik, akikről nagy kísértés úgy beszélni, mint meg nem értett zsenikről. Ám ahogy a róla szóló ismertetésnek, úgy az ismertetett tanulmánykötetnek sem célja ez a fajta kultuszépítés. A tanulmányok – amellet, hogy tisztelegnek a kötet kiadó tanszék (akkori nevén Általános Nyelvészeti Tanszék) egykori tanszékvezető professzorának emléke előtt – olyan tudományos vállalkozásnak a részei, amely a Zsilka János által kidolgozott, ún. szerves-dialektikus nyelvelméletnek az újraértelmezését, újraértékelését kezdeményezi, vagyis amely arra tesz kísérletet, hogy Zsilka nyelvértelmezésének bizonyos feltevéseit és belátásait, egyes szempontjait és fogalmait a mai nyelvről való tudományos diskurzus részévé tegye, számolva a kritikus kérdés következtében előálló feszültségviszonyokkal is.

Az újraértelmezésre, újraértékelésre tett kísérletet az teszi indokolttá, hogy a hatvanas évek végétől több évtized alatt kidolgozott elmélet, amelyre alapozva, illetve amelyhez kapcsolódva a nyolcvanas évek elejétől a Zsilka által alapított és vezetett szakmai műhely kutatásai is folytak, az akkori tágabb szakmai közegben meglehetősen visszhangtalan maradt, sőt Zsilka elméletét nagyfokú értetlenség fogadta. A visszhangtalanság, értetlenség – ahogy ezt a kötet függelékéeként közölt 2010-es kerekasztal-beszélgetésben Havas Ferenc lényeglátóan kifejti (l. a 238–41 oldalakon) – többféle okra vezethető vissza. A leglényegesebb okként Havas azt emeli ki, hogy Zsilka János nyelvelmélete a maga korában paradigmátikus zárvány volt: dialektikus jellege miatt nem illeszkedett abba a karteziánus (Havas kifejezésével logicista) paradigmába, amely a huszadik században egyértelműen meghatározta a nyelvről való nyelvtudományi gondolkodást. A szerves-dialektikus nyelvelmélet ugyanis a nyelv és a valóság viszonyát, illetve ezzel szoros összefüggésben a nyelv rendszerszerűségét, benne forma és jelentés kapcsolatát egészen eltérő módon értelmezte, mint akár a Magyarországon akkoriban meghatározóvá váló generatív grammatika, akár a saussure-i alapokon önmagát újragondoló hagyományos besoroló nyelvtan. Ugyanakkor Zsilka elméletének ez a sajátosság – ahogy arról a kötet tanulmányainak döntő többsége tanúskodik – annak lehetőségét kínálja fel, hogy azt a vele több szempontból rokonítható funkcionális, azon belül is a kognitivist nyelvészeti irányzatok kérdésfeltevései felől kíséreljük meg értelmezni, illetve értékelni. Ám mielőtt erről szó esnék, érdemes számot vetni a Havas Ferenc által említett további okokkal, amelyek a Zsilka-féle átfogó nyelvkoncepciónak nem a tudományos közegét,

hanem elméleti és módszertani kidolgozottságát érintik. Az értetlenség további két okaként jelenik meg egyfelől az elméleti kiindulópont, illetve az ahhoz kapcsolódó háttérfeltevések viszonylagos kifejtetlenségének, másfelől a prezentációs módszer bonyolultságának, az ábrák túlzott, nehezen felfejthető komplexitásának a problémája. A meg nem értés negyedik okaként Havas még megemlíti a zsilikai előadásmódot, amely az esszenciálissá tisztult megállapítások interpretatív újrafogalmazása ellen hatott. A recenzensnek is vannak emlékei a kilencvenes évek elejéről, amikor az egyetemi órákon Zsilka tanár úr a könnyebb érthetőség kedvéért minden anyagot kétszer adott le, szinte szóról szóra ugyanabban a formában. A fentiek fényében az sem meglepő, hogy Zsilka halála után a szerves-dialektikus nyelvelmélet keretében zajló szisztematikus kutatások miért nem folytatódtak, és hogy miért kell és lehet egy 2016-ban megjelent tanulmánykötetnek a korábbi szakmai beszélgetések során inkább csak szorgalmazott újraértelmezésre vállalkoznia.

A kötet tizenhárom tanulmányt foglal magában, amelyeket a szerkesztők a szerves-dialektikus nyelvelmélet egyes kulcsfogalmaira reflektáló három tematikus egységbe osztottak (Jelentés, jelentésváltozás; Jelentésintegráció; Szó – szerkezet – kategória). Ám a témaközpontú elrendezés mellett a tanulmányok más, a felvetett problémák, kérdések, illetve az azokra adott válaszok jellegéből adódó szerveződést is felmutatnak. Az előszó explicitté is teszi, hogy a tanulmányok két kérdésre összpontosítanak, amelyek közül az első – inkább metatudományos jellegű – kérdés Zsilka János elméletének tudománytörténeti helyét és értékét, a másik – inkább tárgytudományos érdekelttségű – kérdés pedig az elmélet hatását, az egyes nyelvészeti jelenségek, problémák leírása során történő hasznosíthatóságát érinti (l. a 11. oldalon). Habár a tanulmányok többsége a két fenti kérdésre egyaránt rezonál, mégis elmondható, hogy egy részük (kisebb hányaduk) egyértelműen, de legalább is egyértelműbben az első kérdést helyezi előtérbe, nagyobb hányaduk viszont inkább a másik kérdésre ad válaszokat, mégpedig azok három lehetséges irányát kirajzolva.

A Zsilka által kidolgozott szerves-dialektikus nyelvelmélet tudománytörténeti, illetőleg tudományelméleti kontextusának kirajzolására fókuszáló tanulmányok közé tartozik Kállay Géza írása, amely Zsilka jelentésfelfogásának sajátosságát vázolja fel, szembeesítve azt a huszadik századnak mind a jellegadó nyelvfilozófiai, mind a meghatározó jelentéselméleti irányzataival. Megítélése szerint Zsilka elmélete „nemcsak szemantika- és szintaxiselmélet, még csak nem is egyszerűen nyelvről szóló filozófia (nyelvfilozófia), hanem filozófiai elmélet, amely a nyelv működését sajátos szempontból rekonstruálja” (24. oldal). Kállay tanulmányát különösen izgalmassá teszi, ahogy a Zsilka által egyébiránt pejoratív értelemben használt *t r a n s z c e n d e n s* jelzőt a szerves-dialektikus nyelvelméletre vonatkoztatja, pozitív kontextusba helyezve azt. Tolcsvai Nagy Gábor tanulmánya a nyelv holisztikus megközelítését adó zsilikai elmélet egyik lényeges fogalmát, a ’tulajdonképpen’-t teszi vizsgálat tárgyává, rámutatva, hogy a metaforikus jelentésintegráció lényegi összetevőjeként megjelenő tulajdonképpen jelentést Zsilka a husserli fenomenológiai szemlélethez hasonló-

képpen értelmezi, a jelentést olyan intencionális aktusként tételezve, amely a tárgy és a tudat közötti közvetlen viszonyt valósítja meg. Ugyanakkor Tolcsvai Nagy azt is hangsúlyozza, hogy ez a felfogás különbözik a kognitív nyelvészet felfogásától, mivel Zsilkanál az intencionalitás és az azt megvalósító jelentés „nem támaszkodik sem közösségi konvencionizáló eljárásokra, sem egyéni kognitív műveletekre” (38. oldal). Mindez azért is lényeges, mert már a kötet előszavában tematizálódik a szerves-dialektikus nyelvelmélet és a funkcionális kognitív nyelvészet szemléletmódja közötti kapcsolat. A szerkesztők kiemelik, hogy Zsilka elgondolásainak egy jelentős része olyan nyelvelméleti háttérfeltevéseken nyugszik, amelyek rokoníthatók a kognitív nyelvészet háttérfeltevéseivel (vö. 9–10. oldal). Ilyen a jelentés és forma egységének, szerkezetes jellegének tételezése, a konkrét és az általános kölcsönviszonyának, a köztük lévő kettős mozgásoknak a tételezése, az állapotnak és a történetnek kölcsönös feltételezettségükben történő szemlélése, valamint a metafora (metaforizáció) központi szemantikai szerepének hangsúlyossá tétele. Emellett a formalizálás elutasítása, a képi ábrázolásban rejlő módszertani lehetőségek kiaknázása szintén a kognitív nyelvészettel rokonítja a Zsilka által művelt nyelvészetet. Mindez azonban – ahogy arra Kállay és Tolcsvai Nagy írása is rámutat – természetesen nem jelenti azt, hogy ne lennének szemléletbeli különbségek, eltérések is a két felfogás között. Komlósi László Imre és Andor József tanulmánya a hasonlóságok és a különbségek termékennyé tett feszültségviszonyában kezdeményezi a zsilikai nyelvkoncepció újraértékelését. Komlósi László Imre mellett érvel, hogy „Zsilka Jánosnak a jelentésszerkezetek dinamikájára vonatkozó leírása számos későbbi elméleti nyelvészeti, főleg kognitív nyelvészeti megállapításnak előfutáraként ismerhető el” (149. oldal), és ennek keretében a szerves-dialektikus nyelvelméletet két nagyhatású kognitív nyelvészeti iránnyal, Leonard Talmy erődinamikai elméletével, valamint Fauconnier és Turner fogalmi integrációs modelljével hozza kapcsolatba. A dolgozat további hozadéka, hogy rámutat a Zsilka által alkalmazott introspekció hipotézisalkotó potenciáljára. Andor József úgyszintén Zsilka munkásságának innovatív jellegét emeli ki, mégpedig olyan módon, hogy azt annak tudománytörténeti beágyazottságában tárgyalja. Ugyanakkor Andor a továbbgondolás lehetőségeire is ráirányítja a figyelmet. Elméleti szempontból elsősorban a keretszemantikai és aktuális mondattagolással kapcsolatos belátásokban, módszertani szempontból pedig a korpuszalapú és az elicitációs pszicholingvisztikai vizsgálatok elvégzésében jelöli ki a továbblépés lehetséges irányait.

Azokból a tanulmányokból, amelyek a szerves-dialektikus nyelvelmélet hasznosíthatóságának kérdését helyezik előtérbe, három irány rajzolódik ki. Vannak olyan tanulmányok, amelyek a vizsgálatuk fókuszába helyezett nyelvleírási kérdést nem a szerves-dialektikus nyelvelmélet kiindulópontjából közelítik meg, hanem arra kívánnak rámutatni, hogy annak bizonyos belátásai termékenyen hasznosulnak az adott kiindulópontú leírásban, hozzájárulva az adott kutatás árnyalt kidolgozásához. Dér Csilla Ilona tanulmánya azt mutatja be, hogy egy grammatikalizációelméleti keretben folyó kutatásban a jelentésválto-

zási folyamatok leírását hogyan termékenyítheti meg az, ahogy Zsilka a határozói jelentéseknek az igei jelentésbe történő integrálódását magyarázza. Kugler Nóra tanulmányában ugyancsak egy konkrét nyelvi jelenséget, a több(es)séget kifejező *-ék* morfémas szerkezeteket vizsgálja. Az elméleti és módszertani kiindulópontját tekintve egyértelműen kognitív nyelvészeti vizsgálat e szerkezetek korábban feltárt jelentésváltozási folyamatát a szerves-dialektikus nyelvelmélet kettős mozgásokra vonatkozó megállapításaira alapozva értelmezi újra, és arra az eredményre jut, hogy „a szakirodalomban alkalmazott homogén-heterogén kettősség nem alkalmas a konstrukciók elkülönítésére, mivel ezek a konstruálási módok is a palintónia elvei szerint működnek (pl. szétválnak/elkülönülnek, vagy összeegyeztetődnek, vagy egész-rész viszonyba kerülnek)” (69. oldal). Imrényi András tanulmánya a mondatípusok rendszerének olyan funkcionális kognitív – elsősorban Langacker és Goldberg munkáira támaszkodó – leírását, illetve elemzését adja, amely „Zsilka gondolattal (is) megalapozható” (163. oldal). Ennek keretében Imrényi párhuzamot von a zsilikai szerves és a hipotetikus rendszer, illetőleg a langackeri prototípusalapú és sémaalapú kategorizáció között, valamint a „megszüntette megőrzés” és a felülírás eljárása között.

A szerves-dialektikus nyelvelmélet hasznosíthatóságát felvető tanulmányok egy további csoportja meglehetősen eltávolodik az eredeti elmélet kulcskérdéseitől, kulcsproblémáitól. Ám e más kutatási témákat elővezető írásokat az mindenképpen jellemzi, hogy Zsilka munkássága ösztönzőleg hatott rájuk. Nem tartható véletlennek, hogy ezeknek a tanulmányoknak a szerzői Zsilka János közvetlen munkatársai közül kerültek ki. Horváth Katalin szerves-dialektikus indíttatású etimológiai kutatásai arra fókuszálnak, hogy a *pars pro toto* elve milyen szerepet játszik a fogalmak megnevezésében, a nominációban. A gazdag példaanyagot felvonultató vizsgálat eredményei tanulságokkal szolgálhatnak a kognitív nyelvészeti metonimiakutatás számára is. Spannraft Marcellina tanulmányát a jelentésintegráció Zsilka által kidolgozott értelmezése inspirálta. Az egyébiránt átfogó kommunikációelméleti áttekintést adó dolgozat a zsilikai koncepciónak a közvetlen emberi kommunikáció leírásában történő alkalmazhatóságát veti fel, nyitva hagyva a kérdést, hogy e kiterjesztett alkalmazásnak milyen következményei lehetnek az eredeti kidolgozást illetően. Vladár Zsuzsa tanulmánya azt mutatja be, hogy Quintilianus szónoklattana nemcsak retorikai, hanem grammatikatörténeti szempontból is izgalmas adalékokkal szolgál, hiszen konkrét morfológiai, szintaktikai és szemantikai problémák leírását is magában foglalja. A tanulmány a szerves-dialektikus nyelvelmélet szempontjából azért releváns, mert annak kidolgozását is lényegileg áthatotta Zsilka János klasszikus műveltsége. Havas Ferenc, aki a kötet függelékéeként közölt kerekasztalbeszélgetésben részletesen és rendkívül árnyaltan szól hozzá a Zsilka János munkásságáról szóló vitához, a maga nyelvtipológiai témájú dolgozatában csak áttételesen kapcsolódik a szerves-dialektikus nyelvelmélethez. Lényegében annak szemléletmódját juttatja érvényre azzal, hogy a funkcionális mondat szerkezeti tipológiának olyan értelmezését dolgozza ki, amely a szinkronia és a diakronia szoros összefüggését tételezi, illetőleg igazolja. Az ún. tematikus, aktív, ergatív,

triadikus és nominatív típusok sajátzerűségeit szabatosan bemutató vizsgálat amellet hozzá meggyőző érveket reliktumok felmutatásával, hogy a sémák evolúciója plauzibilis hipotézisnek tekinthető.

Mindamellet a kötetben természetesen megtalálhatók azok a tanulmányok is, amelyek a szerves-dialektikus nyelvelmélet kiindulópontjából, Zsilka János kutatásaihoz a legszorosabban kapcsolódva tekintenek rá a tárgyakra. Ebben az esetben sem tűnik véletlennek, hogy ezek az írások éppen a zsilcai nyelvfelfogás újraértelmezését megcélzó kötet szerkesztőinek a dolgozatai. Ladányi Mária tanulmánya, amely egyébiránt a jelentésintegrációt előtérbe helyező tematikus egység nyitó darabja, a szerves-dialektikus nyelvelmélet e kulcsfogalmának autentikus áttekintését adja. A körültekintő és ugyanakkor elmélyült áttekintés a jelentésintegrációs folyamatok működési mechanizmusait számos konkrét elemzés segítségével mutatja be. Az áttekintés azért körültekintő és elmélyült, mert orvosolni képes azokat a – fentebb már Havas Ferenc nyomán sorra vett – problémákat, amelyek Zsilka elméletének visszhangtalanságát, illetve nehéz értelmezhetőségét okozták. Ladányi munkájához szervesen illeszkedik Hrenek Éva tanulmánya, amely a jelentésintegrációt a vonzatszerkezetek változásával összefüggésben vizsgálja. A kimondottan szerves-dialektikus nyelvelméleti keretben készült kutatás, amely a metaforikus igei szerkezet típusok számba vétele után az ún. pregnáns igei szerkezetek részletező leírását adja, mind kiindulópontjával, mind témájával közvetlen és termékeny kapcsolatot épít ki Zsilka elméleti belátásaival, illetve azok Ladányi-féle interpretációjával. Hrenek kutatása olyan irányt jelöl ki, amely a zsilcai hagyományt jól láthatóan teszi történővé. Az eredmények összehangolása a vonatkozó kognitív nyelvészeti kutatásokkal a további kutatások feladata lehet.

A kötetnek a tizenhárom tanulmányon túl részét képezi egy több egységből álló függelék. Ez a korábban már szóba hozott 2010-es kerekasztal-beszélgetés átirata mellett három emlékező írást is tartalmaz Zsilka Jánosról. Amíg Horváth Katalin és Kosztolánczy Tibor visszaemlékezése izgalmas tudománysszociológiai adalékokat szolgáltat, addig Spannrafft Marcellina verse azt teszi nyilvánvalóvá, hogy Zsilka János személyisége nemcsak narratív módon, hanem líraian is megkonstruálható. A függelékben megtaláljuk továbbá Zsilka János publikációs listáját, amely közvetlenül kapcsolódik a kötet legfőbb kérdéséhez. Vajon Zsilka János szövegei és az ezekből kibontakozó elméleti belátások – eltávolodva megalkotójuk életétől és személyiségétől – hogyan és mennyiben tudnak részévé válni a ma és a közeli jövő nyelvtudományi diskurzusának? Hogy e nyitott kérdésre pozitív válaszok legyenek adhatók, Ladányi Mária és Hrenek Éva mind más szerzőket mozgósító szerkesztőként, mind saját jogú szerzőként nagyban hozzájárultak.

TÁTRAI SZILÁRD

Bibok Károly: Szójelentéstan. A lexikai szemantikától a lexikai pragmatika felé

Loisir Könyvkiadó, Budapest, 2017. 149 o.

Ha a referencia szempontjából releváns kontextuális paraméterek megváltoznak, a hagyományos értelemben vett indexikus kifejezések – mint például az 'itt', az 'én' vagy a 'most' – eltérő tárgyakkal járulnak hozzá a propozíciós tartalomhoz. A szemantikai minimalizmus elmélete szerint a természetes nyelvekben kizárólag az indexikusok viselkedése érzékeny a kontextus szerkezeti változásaira.¹ Az ilyen típusú érzékenységek grammatikailag kódoltak: amennyiben egy szó szintaktikai szerepe alapján nem kategorizálható indexikusként, kontextuális előfordulásaiban mindig azonos tartalmat fog kifejezni. A minimalizmus képviselői ezért azt állítják, hogy az indexikust nem tartalmazó állító mondatok szemantikai tartalma független a megnyilatkozás körülményeitől. Ez a felfogás meglehetősen kontrainuitív eredményekre vezet az elemzés azon esetekben, amikor úgy találjuk, hogy a mondatok által kifejezett tartalom nem értelmezhető teljes propozícióként. A 'Lisa már evett' vagy a 'Lisa elég magas' mondatok szemléletes példái a minimalista megközelítésből adódó problémáknak. Az ehhez hasonló konstrukciók propozíciós tartalma – 'hogy Lisa már evett', 'hogy Lisa elég magas' – nem tekinthető teljesnek. A kifejezett mondat-tartalom ilyen esetekben pragmatikai kiegészítést igényel, amely a kontextus szerkezetének megfelelően egyértelművé teszi, hogy Lisa mikor evett és milyen szempontból elég magas. A szükséges pragmatikai kiegészítésnek különböző formái vannak. Ezek közös jellegzetessége, hogy a propozíciós hiányosságért felelős kifejezések tartalma a kontextus hatására valamilyen módon és valamilyen mértékben megváltozik. Az indexikust nem tartalmazó állító mondatok szemantikai tartalma ezért nem lehet teljesen független a megnyilatkozás körülményeitől. Mindez alapjaiban kérdőjelezi meg a minimalista álláspont helyességét.

Bibok Károly könyvének bevezető gondolatmenete ugyan nem tér ki részletesen a minimalizmus alaptézisének kritikájára, de szakirodalmi hivatkozásokkal világossá teszi, hogy nem ért egyet a propozíciós tartalom kontextusfüggetlen értelmezésével. Néhány kivételtől eltekintve (pl. Merricks 2015) a kortárs szakirodalomban meglehetősen széles egyetértés uralkodik abban a tekintetben, hogy a propozíciós tartalom kompozicionális szerkezetű. A hiányos propozícióknak ebből adódóan olyan komponensekből kell felépülniük, amelyeknek a kompozíció folyamatához való hozzájárulása funkcionális értelemben hiányos vagy alul-determinált. A minimalizmus elméletével szembenálló elméletalkotók – ahová maga Bibok is sorolható – ezért a tartalom komponenseire, a lexikai egységekre

¹ A szemantikai minimalizmust alátámasztó érvekhez l. Cappelen – Lepore (2005).

vizsgálatára koncentrálnak. A bírálatok közös pontja az a felismerés, hogy (i) a propozicionális tartalomra jellemző hiányosság vagy aluldetermináltság már a lexikai jelentés szintjén is kimutatható és (ii) a hiányos vagy aluldeterminált jelentések kiegészítésében alapvetően pragmatikai folyamatok, jellemzően a nyelvhasználók háttértudására és egyéb, nem grammatikailag kódolt információra épülő következtetések vesznek részt. Azok a nyelvészeti keretelméletek, amelyek (i) és (ii) köré szerveződnek, tág értelemben *k o n t e x t u a l i s t á - n a k* nevezhetők.

Az elmúlt évtizedben megjelent tanulmányaira és kutatási eredményeire támaszkodva Bibok a jelentéskonstrukció kontextualista megközelítésének új *v á l t o z a t á t* dolgozza ki. Tudomásom szerint a hazai szakirodalomban nem található olyan monográfia, amely hasonló feladatra vállalkozott volna. A monográfia alapvető célja, hogy felvázoljon egy *l e x i k a i p r a g m a t i k a i* modellt, amely képes bemutatni, milyen törvényszerűségek szabályozzák a szójelentések kontextuális módosulásait. Talán érdemes megjegyezni, hogy a lexikai pragmatika McCawley (1978) úttörő tanulmánya óta számít önálló kutatási részterületnek a szemantika és a pragmatika tudományágain belül. McCawley megfigyeléseit meglehetősen sok szerző méltatta az elmúlt négy évtizedben, ennek ellenére az idegen nyelvű irodalomban sem találunk példát a szakterület kérdéseit szisztematikusan tárgyaló és továbbgondoló monográfiára.²

Egy hagyományos recenzió keretein belül nehéz lenne értékelni Bibok részletekben gazdag munkáját, ezért az alábbiakban arra szorítkozom, hogy bemutassam a monográfia néhány jellegzetes vonását.

1. *K o m p l e x i t á s*. A monográfia elméleti hátterét a kortárs kontextualizmus jól ismert irányzatai alkotják. Három irányzat különösen fontos szerepet játszik a szerző érvelésében: a kétszintű konceptuális szemantika, a generatív lexikon elmélete és a relevanciaelmélet. Bibok különálló fejezetekben mérlegeli, hogy az említett elméleti irányzatok hogyan képesek metanyelvi szinten reprezentálni a jelentés megkonstruálásának folyamatát, majd kísérletet tesz ezen irányzatok egyes eredményeinek integrációjára. Egy ilyen módszertani eljárás akkor lehet sikeres, ha a szerző egyaránt alapos ismeretekkel rendelkezik az elemzett irányzatok belső vitáiról és azok külső bírálatairól. Meglátásom szerint Bibok nem hagy kétséget afelől, hogy az értelmezés belső és külső szempontjait egyforma mélységgel ismeri. Ezt azok a szöveghelyek – a főszövegben vagy a lábjegyzetekben tett megjegyzések – bizonyítják leginkább, ahol a szembenálló elemzési szempontokat ütközteti. Ez az összetett szemléletmód a monográfia egészére jellemző. Bibok látásmódja és elemzési stílusa egyszerre újító és konzervatív. Abban a tekintetben mindenképp újító, hogy felvázolja egy *i n t e g r á l t* lexikai elméletre alapuló pragmatika koncepcióját és feltárja, milyen munkamegosztás működik a lexikai információk és a háttértudáson alapuló kö-

² Egyetlen kivételként Fischer (2000) említhető. Fischer monográfiájának sajátossága és bizonyos értelemben hátránya, hogy a lexikai pragmatika alapkérdéseit kizárólag a kognitív szemantika nézőpontjából közelíti meg.

vetkeztetések között a jelentés megkonstruálásában, illetve annak elméleti reprezentációjában. Bibok gondolatmenetében ugyanakkor számos konzervatív elemet is találunk. Példának okáért a hagyományos és domináns felfogáshoz hasonlóan a 'dekódolás' és a 'következtetés' fogalmaival tesz különbséget a jelentés szemantikai és pragmatika dimenziója között. Több esetben láthatjuk azt is, hogy a mondatok és megnyilatkozások elemzésében hallgatólagosan érvényesnek tekinti a kompozicionalitás hagyományos elvét. De ugyanígy említhetnénk a lambda operátor formális reprezentációkban játszott szerepének megítélését is. Ezeket a tradicionális gondolati összefüggéseket és szakkifejezéseket az érdeklődő olvasók – doktoranduszok, szemantikával és/vagy pragmatikával foglalkozó szakemberek – minden bizonnyal ismerik Bibok jelen munkájától függetlenül is.

2. **F o g a l m i   p r e c i z i t á s .** Ahogyan a fentiekben erre már utaltunk, Bibok többnyire hagyományos módon használja a szakmai nyelvezetet, ezért csak elvétve definiál explicit módon terminusokat. A kivételek közé olyan szakkifejezések tartoznak, amelyek szakirodalmi státusza nem teljesen egyértelmű. Ilyen szakkifejezés példának okáért a 'közvetlen kontextus'. A 4.3. fejezet definíciója szerint közvetlen kontextuson a „megnyilatkozásnak a vizsgált nyelvi kifejezésen kívüli többi részét kell érteni”. Gyakoribb eset, hogy az éppen aktuális érvelési célnak megfelelően a szöveg lépésről-lépésre tisztázza és árnyalja egy adott terminus jelentését. Bibok példamondatok elemzésével teszi még egyértelműbbé az általa használt fogalmi apparátust. A példamondatok különböző forrásokból származnak, némelyik közülük egyértelműen a publikus nyelvhasználatból átvett adat, de akadnak olyan példamondatok is, amelyeket feltehetően maga Bibok fogalmazott meg kellő körültekintéssel. Ebből a szempontból kiemelendő a típuskikényszerítés eseteinek elemzése. A 'típuskikényszerítés' terminusát/fogalmát számos példamondat segítségével árnyalja a 3.3. fejezet. Meggyőződésem, hogy a példamondatok elemzéseit követve még azok az olvasók is nehézségek nélkül beláthatják, hogy a 'parancsol' és a 'parancsol'-hoz hasonló igék – 'rendel', 'kér' – kettős vonzatszerkezettel rendelkeznek, akik számára ez a jelenség a korábbiakban teljesen ismeretlen volt.

3. **K ö v e t k e z e t e s s é g .** Noha a monográfia szövege részben korábban megjelent tanulmányokon alapul, a fejezetek szervesen kapcsolódnak egymáshoz. A bevezető fejezet felvázolja a lexikai pragmatika egy lehetséges ideáját, bemutatja főbb elméleti forrásait és tisztázza az érvelés menetét. Bibok mindvégig következetesen szem előtt tartja elméleti célját. A 2., 3. és 4. fejezet sorra veszi a bevezetésben felvázolt idea kidolgozásához megvizsgált elméleteket és azokat kritikusan ütköztetve kiépíti a lexikai pragmatika sajátos koncepcióját. Az 5. fejezet látszólag egy különálló esettanulmány bemutatására szolgál, de még ez a fejezet is illeszkedik a gondolatmenet egészébe, hiszen a 'nyit' ige kapcsán rávilágít arra, hogy milyen szerepe lehet a különböző típusú pragmatikai következtetéseknek az aktuális jelentés létrejöttében. A 6. és 7. fejezet egy-egy esettanulmány keretében (az alany-eszköz alternáció, az enciklopédikus információ típusai) szemlélteti a lexikai pragmatikai perspektíva hozzájárulását a

megnyilatkozás és a szójelentés megragadásához, valamint az elemzésekből adódó újabb részletekkel építi tovább a lexikai pragmatikának a korábbi fejezetekben megismert elképzelését. A 7.4. alfejezet (A lexikai pragmatika összefoglalása hat tételben) összegző megállapításai rendre a megelőző fejezetek kulcsfogalmaira utalnak vissza, így még erőteljesebben körvonalazódik a szöveg átgondolt, hierarchikusan strukturált felépítése.

4. E l m é l e t i ú j í t á s . Bár a vita még korántsem jutott nyugvópontra, a szójelentés kontextualista megközelítései ma feltehetően pontosabb és több szempontból elfogadhatóbb képet tudnak alkotni a lexikailag kódolt jelentések, a propozíciós tartalom és a pragmatikai folyamatok összefüggéseiről, mint minimalista rivalisaik. Bibok munkája é r t é k e s e l v i h o z z á j á r u l á s ehhez a vitához. Három szempontból is helytállónak tűnik ez a megállapítás. Bibok egyrészt megmutatja, hogy a hiányos vagy aluldeterminált szójelentések kontextualista értelmezései – legalábbis azok egyes elemei – integrálhatók egy új lexikai felfogás keretein belül. Másrészt felhívja a figyelmet arra, hogy a fogalmak felbonthatatlanságának elutasításával új konceptuális lehetőségek nyílnak egy alternatív – a grice-i szemléletmódon részben túllépő – pragmatikai elmélet kidolgozása előtt. Harmadrészt meggyőzően érvel amellett, hogy a szokásos elképzelésekkel összevetve a pragmatikai megfontolásokkal kombinált lexikai felfogás nagyobb magyarázó erővel rendelkezik a mondat szintű, propozicionális jelentés értelmezésében is.

Irodalom

- Cappelen, Herman – Ernie Lepore (2005), *Insensitive semantics: A defense of semantic minimalism and speech act pluralism*. Blackwell, Oxford.
- Fischer, Kerstin (2000), *From cognitive semantics to lexical pragmatics*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- McCawley, James D. (1978), *Conversational implicature and the lexicon*. In: Cole, Peter (ed.), *Syntax and semantics 9: Pragmatics*. Academic Press, New York. 245–259.
- Merricks, Trenton (2015), *Propositions*. Oxford University Press, Oxford.

VECSEY ZOLTÁN